

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.711(497.1)
355.11:73.071.1"1960/1980"

Prejeto: 23. 6. 2021

Ivan Smiljanićmag. zgod., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ivan.smiljanic@inz.si

Spomeniki kiparjev vojakov v slovenskih vojašnicah JLA

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni kiparski spomeniki, ki so jih med služenjem vojaškega roka v slovenskih vojašnicah izdelali likovno nadarjeni vojaki Jugoslovanske ljudske armade. Vojske so v preteklosti pri izdelavi spomenikov pogosto angažirale kiparje in tudi JLA je rekrutom v času služenja vojaškega roka omogočala ustvarjanje likovnih del. Na lastno pobudo ali na pobudo poveljstva vojašnice so kiparji vojaki, ki so pogosto prihajali iz drugih jugoslovanskih republik, ustvarjali kipe, posvečene narodnim herojem, po katerih so se imenovale vojašnice, Josipu Brozu Titu ter osebam iz starejše vojaške zgodovine. V poldrugem desetletju med koncem šestdesetih let in začetkom osemdesetih let 20. stoletja je bilo po slovenskih vojašnicah postavljenih najmanj 15 takih spomenikov. Na podlagi časopisnih prispevkov so predstavljena ozadja postavitve in odkritja individualnih spomenikov, pa tudi njihova usoda po letu 1991.

KLJUČNE BESEDE

spomeniki, vojašnice, Jugoslovanska ljudska armada, Socialistična federativna republika Jugoslavija, vojaška zgodovina, memorialna dediščina

ABSTRACT

SCULPTORS–SOLDIERS' MONUMENTS GRACING YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY BARRACKS IN SLOVENIA

The contribution presents monumental sculptures produced by artistically talented conscripts of the Yugoslav People's Army while performing military service in barracks across Slovenia. In the past, armies would often engage sculptors in monument building, and the Yugoslav People's Army, too, enabled its recruits to engage in artistic productivity during military service. On their own initiative or the initiative of their commanding officers, sculptors–soldiers, many coming from other Yugoslav republics, built statues honouring national heroes that gave names to respective barracks, e.g., Josip Broz Tito and prominent figures from earlier military history. In the fifteen years' period between the end of the 1960s and the early 1980s, at least fifteen such monuments were erected in barracks across Slovenia. Based on newspaper articles, the contribution presents the backgrounds of erecting and unveiling individual monuments as well as their fate after 1991.

KEY WORDS

monuments, barracks, Yugoslav People's Army, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, military history, memorial heritage

Uvod

Jugoslovanska ljudska armada (JLA), vojaška sila Socialistične federativne republike Jugoslavije in njenih predhodnic, v slovenskem zgodovinopisju ni pritegnila veliko raziskovalne pozornosti.¹ Posamezni vidiki njene zgodovine so že bili obravnavani, toda med njimi se razteza veliko neraziskanih področij. To nedvomno velja tudi za nevojaške vidike njenih dejavnosti. Zdi se paradoksalno, da so taki vidiki sploh obstajali, vendar je JLA gojila tudi druge aktivnosti, med katerimi nas bo v nadaljevanju zanimala likovna umetnost oziroma, konkretnije, spomeniško kiparstvo. V slovenskih vojašnicah JLA je namreč mogoče spremljati približno poldrugo desetletje trajajoče obdobje od konca šestdesetih let do začetka osemdesetih let 20. stoletja, v katerem je cvetelo oblikovanje skulptur s tematiko narodnoosvobodilnega boja (NOB) ter njegovih voditeljev, ki so jih oblikovali likovno izšolani vojaki določene vojašnice, običajno doma iz drugih jugoslovanskih republik. Skulpture so bile postavljene znotraj vojašniškega kompleksa, s čimer so utrjevale pripadnost vojakov ter starešin določeni vojašnici, pa tudi JLA in Jugoslaviji nasploh. Ta sklop spomenikov, ki so ga v specifičnih okoliščinah ustvarili takratni sodržavljani in današnji tujci, ni bil še nikoli celostno obravnavan ne v zgodovinopisnih ne v umetnostnozgodovinskih raziskavah (predstavljen ni bil niti pred razpadom Jugoslavije),² zato bo analiziran v nadaljevanju.

Spomeniki v slovenskih vojašnicah pred letom 1945

O spomenikih ali kipih, ki bi slovenske vojašnice krasili v avstro-ogrskem obdobju, ni znanega veliko. Najmarkantnejši spomenik te slabo raziskane skupine je celopostavni, okoli 2,3 metra visok bronasti kip cesarja Franca Jožefa I., delo kiparja Edmunda Hofmanna von Aspernburga, ki je bil 10. maja 1899 slavnostno odkrit pred poslopjem Kadetnice v Mariboru. Morda je šlo za prvi spomenik na Slovenskem, ki širši javnosti ni bil na ogled,³ saj ta ni imela dostopa do objektov vojaškega značaja.

Po prvi svetovni vojni, v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, so simbole Avstro-Ogrske zamenjala nova obeležja, ki so slavila kraljevino in njeno vladarsko dinastijo Karađorđević. Franc Jožef izpred mariborske Kadetnice je bil odstranjen, na izpraznjen granitni podstavek pa je, po navedbi novejši

raziskave, prišel kip kralja Petra I., ni pa znano, kdo je njegov avtor ali kdaj je bil odkrit.⁴

Znotraj vojašniških kompleksov so s spominskimi obeležji komemorirali tudi padle vojake. V angleškem parku mariborske vojašnice vojvode Mišiča (danes je na tej lokaciji Oddelek za psihiatrijo mariborskega kliničnega centra) je bil 28. junija 1927 v prisotnosti Rudolfa Maistra odkrit spomenik 44 vojakom mariborskega pešpolka, ki so padli v bojih za Koroško v letih 1918 in 1919.⁵ Napis na obeležju v obliki betonske piramide je bil v srščini,⁶ poveljujočem jeziku jugoslovanske vojske. Menda je šlo za prvi spomenik tem vojakom: »*Za odkritje spomenika vlada tem večje zanimanje in navdušenje, ker je to sploh prvi spomenik ne samo na teritoriju Slovenije, temveč cele države, ki se postavlja v spomin žrtev, ki so dale svoje življenje za takrat že obstoječo novo našo domovino Jugoslavijo.*«⁷ Podoben spomenik, prav tako posvečen koroškemu borcem, je bil postavljen še v celjski vojašnici kralja Petra na Dečkovem trgu (današnji Trg celjskih knezov).⁸

Druga svetovna vojna in okupacija sta ponovno prinesli spremembe in stari spomeniki so bili znova porušeni. Odstranjen je bil tudi kip kralja Petra izpred mariborske Kadetnice, podstavek pa je bil še tretjič uporabljen, tokrat za spomenik okoli sedem tisoč nemškimi pripadnikom 47. pehotnega polka, ki so padli med prvo svetovno vojno. Poleg plošče z nemškim napisom je bila na podstavek postavljena ovalna žara, v kateri je gorel plamen. Predstavniki nemške okupatorske uprave so spomenik odkrili 17. maja 1942.⁹ O tem, ali so slovenske vojašnice v vojnem času okupatorji opremljali tudi z drugimi spomeniki ali kipi, ni znanega veliko. Italijanom postavljanje spomenikov v vojašnicah sicer ni bilo tuje, saj so že 4. decembra 1938 v vojašnici v Vipavi posvetili marmornat, poltretji meter visok kip sv. Barbare, posvečen padlim pripadnikom 9. regimenta artilerijske mejne straže.¹⁰

Vojski kot avtorji spomenikov pred letom 1945

Skulpture so eno od učinkovitih sredstev politične propagande, zato so bili talenti kiparjev ob vstopu v vojsko neredko uporabljeni za različne projekte. Čas prve svetovne vojne je dober zgled. Avstro-ogrski in

¹ Marković, *Jugoslovanska ljudska*, str. 11–12. Za kratek oris zgodovine JLA gl. Švajncer, *Vojna*, str. 198–204.

² Osrednji (a še vedno pomanjkljiv) popis slovenskih spomenikov NOB omenja le dva izmed teh spomenikov. Gl. Jakopič, *Vodnik*, str. 158 in 534.

³ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 232–233.

⁴ »Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru: njegov pomen in materialna dediščina«. Dostopno na: <http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237> (3. 6. 2021).

⁵ *Mariborski večernik Jutra*, 21. 5. 1927, str. 3, »Prvi spomenik«; *Jutro*, 11. 6. 1927, str. 3, »K odkritju«; *Slovenec*, 1. 7. 1927, str. 3, »Odkritje spomenika«.

⁶ *Mariborski večernik Jutra*, 30. 6. 1927, str. 3, »Hvaležna domovina«.

⁷ *Slovenec*, 14. 5. 1927, str. 3, »Spomenik padlim«.

⁸ *Slovenec*, 28. 10. 1938, str. 6, »Vsem koroškim«.

⁹ *Štajerski gospodar*, 16. 5. 1942, str. 12, »Svečano odkritje«; *Štajerski gospodar*, 23. 5. 1942, str. 7, »Spomenik padlim«.

¹⁰ Rodman, *Kip*, str. 31–32.

nemški kiparji so bili angažirani pri snovanju »mož iz žebļev« (nem. *Nagelmänner* ali *Kriegsnagelungen*), lesenih skulptur različnih oblik, katerih površino so sčasoma povsem prekrili z žebļi. Zabijali so jih lahko tisti, ki so dali prispevek za vojne namene.¹¹ Na Slovenskem, recimo v Ljubljani in Kranju, je bilo v ta namen postavljenih več t. i. brambnih ščitov. Slovenski akademski kipar Alojzij Repič, ki je šel med vojno poučevat v Split, je zasnoval še večjo skulpturo. Po časopisnem poročilu je »za Dubrovnik izrezal iz lesa in krasno polihromiral kip dalmatinskega domobranca v naravni velikosti. Kakor piše spljetski list *Naše Jedinstvo*, je vpodobil umetnik vojaka, stoječega na straži. S krepko roko drži na tleh stoječo puško, oko pa mu ostro zre daleč tja v sovražnikovo zemljo.«¹²

V vojni so si vojaške suknje nadedli tudi številni izšolani slovenski kiparji. Kipar in mobiliziran podčastnik Josip Urbanija je v Sarajevu po ukazu generala Stjepana von Sarkotića ustvaril tri metre visok kip umirajočega leva, ki je bil postavljen na enem izmed mestnih pokopališč kot spomenik padlim vojakom. Med kiparjenjem se je umetnik, kot je poročal tedanji tisk, trudil biti čim počasnejši, da bi se izognil fronti.¹³ Urbanija je med vojno izdelal tudi spomenik padlim vojakom 27. črnovojniškega pehotnega polka v podobi orjaškega dvoglavega orla, postavljenega blizu Višegrada.¹⁴ Najslavnejša slovenska vojna skulptura je po dimenzijah skromnejši kip Kranjskega Janeza. Pobudo za spomenik, posvečen 17. pehotnemu polku, je dal neki prostovoljec. Poveljstvo polka je predlog sprejelo, slikar Ivan Vavpotič je izdelal osnutek, kipar Svetoslav Peruzzi pa je kot vojak v Judenburgu leta 1916 začel delati na kipu, pri čemer naj bi, tako kot Urbanija, z delom zavlačeval. Kljub temu je bil odpuščen, preden je delo končal, zato je večino kipa izklesal enoletni prostovoljec, prav tako kipar Lojze Dolinar (ki je kasneje izdelal tudi doprsje Svetozarja Boroevića). Kip je bil postavljen šele leta 1923 na ljubljanskih Žalah, konec tridesetih let pa je bil premeščen ob vhod v kostnico žrtev prve svetovne vojne.¹⁵ Morda najbolj znana skulptura na slovenskem delu soške fronte – spomenik braniteljem Rombona na pokopališču v Logu pod Mangartom – ni delo slovenskega umetnika, temveč Čeha Ladislava Jana Kofránka, ki je po odločbi armadnega poveljstva betonski kip izdelal sredi vojne, med sluzenjem vojaškega roka.¹⁶

Vzdolž fronte so rasla tudi številna druga spominška obeležja manjših dimenzij ter uniformnih zasnov,

saj so se zgledovala po že postavljenih. Njihovo število je po odsekih močno variiralo. »Na območjih, kjer je gostota objektov izredno velika, je bil za to najverjetneje zaslužen le en človek: postavljanju spomenikov in obeležij naklonjen vojaški poveljnik in/ali produktivni vojak umetnik.«¹⁷

Memorializacija vojne v času, ko je vojna še trajala, ni imela velike podpore med ljudmi in vojaškim vodstvom. Pogosto se je pojavljalo mnenje, naj se s postavljanjem spomenikov počaka do konca vojne, cesar Franc Jožef pa je podprl idejo, naj se denar, namenjen spomenikom, porabi za vdove in sirote.¹⁸ Časopisna propaganda je sicer zbujala vtis, da monarh spodbuja umetniško ustvarjanje v vojnih razmerah. Še nekaj tednov pred njegovo smrtjo je tisk poročal: »Pretekli četrtek je sprejel naš cesar v avdienci desetnika, ki je po poklicu kipar. Ta desetnik–kipar je v prostem času napravil kip iz lesa, ki predstavlja vojaka–strelca. Cesar si je ogledal kip z vidnim zanimanjem in je podelil vojaku–kiparju v znak svojega priznanja zlato žepno uro.«¹⁹ Prav tako je cesar zahteval, naj spomeniki ohranijo strogo vojaški značaj. Ko so julija 1916 vojaški rekonvalescenti v Osijeku izdelali in postavili monarhov spomenik, je slovesnost ob odkritju na njegovo izrecno željo potekala zgolj ob prisotnosti vojaških predstavnikov, brez civilistov, prav tako pa je bil na povojni čas preložen prevzem spomenika v občinsko last.²⁰

Ustvarjanje v vojnih razmerah se je kasneje preselilo predvsem v komunistični blok, v čemer velja iskati tudi zametke podpore, ki jo je umetnosti kasneje nudila JLA. Nezanemarljivo vlogo umetnosti v tem okolju so v času med svetovnjima vojnama podudarjali markantni člani, kot sta slikar Moša Pijade in nadrealistični pesnik Koča Popović, prenašala pa se je tudi med tiste, ki niso bili del komunistične intelektualne elite. Omenimo slikovit primer. Ob koncu španske državljanske vojne se je precej slovenskih borcev Mednarodnih brigad znašlo v taborišču Gurs na francoskih tleh. Med njimi je bil krojač Ivan Gregorčič, ki je med internacijo opazoval, kako italijanska taboriščnika iz gline ustvarjata skulpture ter jih postavljata po taborišču, vključno z doprsnim kipom Giuseppeja Garibaldija. Četudi se Gregorčič s kiparstvom ni nikoli ukvarjal, je po tem zgledu tudi sam ustvaril monumentalni skulpturi Ivana Cankarja in delavske pesti. Dogodkov se je spominjal takole: »Med Italijani sta bila [...] dva, ki sta iz ilovice delala različne kipe. Vsi so ju občudovali. Za to delo sem se odločil tudi jaz. V neposredni bližini naše barake smo postavili potrebno ogrodje in začeli kopati ilovico, katero smo mešali s slamo. Moj brat Jože kar verjeti ni mogel, da mi bo ideja uspela, toda ko je bil kip Cankarja narejen

¹¹ Densford, Brambovc, str. 15–24.

¹² *Slovenec*, 26. 2. 1916, str. 5–6, »Dalmatinski domobranec«.

¹³ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 278–279.

¹⁴ Križaj, *Spomenik*, str. 24–25.

¹⁵ Zgodovina kipa je bila že večkrat raziskana, gl. Čopič, *Prelovšek in Žitko, Ljubljansko kiparstvo*, str. 148; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 277–278; Jezernik, *Mesto*, str. 347–351; Globočnik, *Likovno*, str. 336–344.

¹⁶ Pipan, *Spomenik*, str. 48–52.

¹⁷ Ovčak, *Neponovljiva sporočila*, str. 14.

¹⁸ Rauchensteiner, *The First*, str. 219.

¹⁹ *Straža*, 4. 9. 1916, str. 3, »Zdravje našega cesarja«.

²⁰ *Hrvatska obrana*, 1. 7. 1916, str. 4, »Spomenik«; *Hrvatska obrana*, 12. 7. 1916, str. 4, »Otkriće spomenika«.

do prsi, je le uvidel, da mislim resno in mi je nato skupno z ostalimi tovariši navdušeno pomagal. Kip Ivana Cankarja z iztegnjeno roko je bil visok 2.75 m, pozneje pa sem napravil še stisnjeno delavsko pest, visoko dva metra in pol. Za moje delo so se začeli zanimati tudi drugi ljudje. Kmalu je prišla tudi nekakšna komisija, ki si je delo ogledala. Člani te komisije so bili prepričani, da sem kiparski umetnik; le težko sem jih prepričal, da sem samouk in da sta oba kipa prvo tovrstno delo v mojem življenju.«²¹

Med drugo svetovno vojno je umetniško ustvarjanje ostalo živahno tudi v partizanskih vrstah. Likovna dela, pesmi in tudi kipi so imeli pomembno vlogo pri promoviranju ciljev narodnoosvobodilnega boja (NOB), upodabljanju žrtev in projiciranju boljše prihodnosti, ki bo sledila vojni. Morda najbolj znana partizanska skulptura iz vojnega časa je doprsni kip Josipa Broza Tita, ki ga je novembra 1943 po živem modelu ustvaril hrvaški kipar Antun Augustinčić. Bil je del odsrke dekoracije na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu, kasneje pa je bil domnevno uničen.

JLA – podpornica umetnosti?

V imaginariju socialistične Jugoslavije je imela umetnost pomembno vlogo. Obravnavana je bila kot sredstvo, ki učinkovito propagira vrednote NOB ter povezovanje jugoslovanskih narodov s politiko bratstva in enotnosti. Z javnimi naročili, finančnimi podporami, razstavami itd. je država spodbujala tako visoko kot tudi amatersko umetniško ustvarjanje, ki je sicer moralo v idejnem smislu ostati znotraj ideološko pravovernega okvira, vendar je bilo lahko po opustitvi politike socrealizma izraženo v zelo raznolikih formah. V kiparstvu so do izraza prišli abstraktni spomeniki revoluciji in NOB, ki so jih ustvarjali najeminentnejši jugoslovanski kiparji, njihovi futurističnosti pa se dandanes čudi zahodno občinstvo. Zastopljeno ni bilo niti umetniško delovanje laikov, saj ga je država prav tako obravnavala kot markanten izraz misli in prepričanj ljudstva, tako da je naivna umetnost postala eden izmed temeljev samoprezentacije jugoslovanske umetnosti. Kot so v prvih povojnih letih ponavljali jugoslovanski kulturni ideologi, je bilo treba umetnost vrniti ljudstvu, tako da so se kulturni programi ter druge kulturne aktivnosti pojavili in razvijali v številnih skupnostih, od tovarn do vojske.

Recepcija umetniških aktivnosti med ljudmi ni bila vedno tako pozitivna, kot je pričakovala država. Hrvaški muzealec Vlatko Čakširan je opazil, da povprečen delavec ni bil dovolj izobražen, da bi zadostil visokim pričakovanjem države in se udeleževal v številnih raznolikih panogah. Da bi lahko bil sočasno strokovnjak na svojem delovnem mestu, inovativni umetniški ustvarjalec in še konzument umetnosti, bi moral postati neke vrste »superdelavec«, in le redki

so bili pripravljene v tako preobrazbo vložiti čas in energijo. V tem smislu se idealizem intelektualne elite ni prenesel na delavske množice.²² Vendar to ne pomeni, da je bila jugoslovanska kulturna politika povsem neuspešna, saj je kultura s pomočjo zagrehtih posameznikov vstopila v skupnosti, v katerih je do takrat ni bilo.

Ko danes omenjamo JLA, likovna umetnost ali ustvarjalna svoboda nista ravno med prvimi asociacijami. Kljub temu to ni bil svet, ki bi bil ločen od armade. »Ali se monumentalna umetniška dela lahko rojevajo tudi v razmerah, v katerih se stikata dva navidez povsem nasprotna principa – subordinacija kot osnova vojaškega poveljevanja in umetniška svoboda kot temelj umetniškega ustvarjanja?« se je nekoč spraševal poročevalec *Dela* in odgovoril pritrdilno: »Izpod rok pripadnikov JLA v vojašnicah po Jugoslaviji vsak dan nastajajo številna umetniška dela, ki dokazujejo, da takšne dileme v JLA pravzaprav ne more biti, pa čeprav hotenja vojaškega okolja pred umetnika le postavljajo določene okvire.«²³

JLA torej ni bila ustanova, v kateri bi bilo umetniško delovanje zgolj tolerirano; namesto tega je armada samo sebe predstavljala kot spodbujevalko in meceno umetnosti. To se je odražalo zlasti pri ustvarjalcih, ki so služili obvezni vojaški rok. Čeprav je armada v glavnem ostala nepopustljiva pri izpolnjevanju obvez vojakov med urjenjem, je bil prosti čas vojakom na razpolago, da se »razživijo po svojih nagnjenjih«.²⁴ Armada je, vsaj formalno, vojakom omogočala ukvarjanje z različnimi področji, od športa, glasbe in književnosti do umetnosti.

Glede na to, da so vojaki vojaški rok pogosto služili po dokončani fakulteti, so se med njimi – poleg amaterskih ustvarjalcev – znašli tudi akademski slikarji in kiparji. Mnogi so z ustvarjanjem nadaljevali v vojašnici, kjer so si ponekod uredili vojaške ateljeje, v katerih so se posvečali izdelovanju fotografij, grafik, plakatov, osnutkov za značke, risb, slik in kipov. Pri organizaciji je bilo marsikaj prepuščenega pobudi vojakov. V postojnski vojašnici Milovana Šaranovića so vojaki uredili svoj klub, ki je bil hkrati galerija za vojake likovnike, obenem pa so z njihovimi stvaritvami opremili vse vojašniške hodnike.²⁵

Kljub velikemu pomenu samoiniciativnosti je bila podpora vodstva posamezne vojašnice dobrodošla, skoraj neobhodna spodbuda, saj so nekatere vojašnice razvile živahno umetniško aktivnost zahvaljujoč naklonjenim odzivom poveljnika in vodje vojaškega kluba. Ustvarjalce so ponekod nagrajevali, tako da so lahko dobili več dopusta, si skrajšali vojaški rok ali pa jim je bilo ukvarjanje z umetnostjo omogočeno tudi izven prostega časa. Med vojašnice, ki so bile

²² Čakširan, *Kolonija*, str. 53.

²³ Božič, *Da bi*, str. 10.

²⁴ Zadnikar, *Umetniki*, str. 17.

²⁵ Soban, *Vojaki*, str. 10.

²¹ *Železar*, 4 (1961), str. 124, »Borci«.

naklonjene ustvarjanju, lahko uvrstimo tisto v Novem mestu. Njeni vojaki umetniki »so imeli pri vodstvu bršlinske garnizije vse razumevanje. Njihovo delo sodi v okviru izredno razvejanih svobodnih dejavnosti med vojaki, ki dobivajo vso podporo.« Izraženo je bilo upanje, da se bo umetniško udejstvovanje vojakov nadaljevalo: »Ni rečeno, da tudi novi rodovi vojakov ne bodo sledili začrtani poti, čez leta lahko bršlinska vojašnica postane poleg drugega še prijeten umetniški kotiček, mesto, kjer so shodili mladi umetniki.«²⁶ Podoben pristop so gojili v vojašnici na Stari Vrhniki, kjer so vojašniški park opremili s tremi spomeniki. Poveljnik vojašnice je zatrdil: »Vsak izmed vojakov, ki prihajajo k nam iz vse Jugoslavije, pusti za seboj sled – v sebi in v nas. Prepričani smo, da ima takšna ali drugačna dejavnost vojaka, ki ni v najtesnejši zvezi z našim osnovnim namenom – urjenjem – najmanj dvojno korist. In ker ta namen dosežemo, smo po pravici zadovoljni.«²⁷

Ne glede na naklonjenost vodstva so od likovno nadarjenih ali izšolanih vojakov pričakovali, da se bodo obravnavane teme in njihova motivika nanašale na JLA ali vojsko nasploh. Slike vojakov so naredko prikazovale prizore iz NOB, pa tudi starejše vojaške zgodovine južnoslovanskih narodov,²⁸ kipi pa so upodabljali vojake ter osebnosti iz NOB in vojaške preteklosti. Priljubljen motiv je bil seveda Josip Broz Tito, njegove skulpture so v vojašnicah nastajale že zgodaj (akademski kipar Stane Jarm je maršalovo doprsje v času služenja roka ustvaril že okoli leta 1957).²⁹ Kipi, ustvarjeni na pobudo kiparjev vojakov ali vodstva vojašnice, so prikazovali zlasti narodne heroje, po katerih so vojašnice nosile ime. V primeru, ko je pobuda za postavitve dveh kipov v mariborskih vojašnicah prišla z vrha, je umetnostni zgodovinar dr. Sergej Vrišer zapisal: »Akcija za postavitve obeh spomenikov zasluži vso pohvalo. Vojaško vodstvo se je odločilo za umetniško nalogo, ki naj jo uresniči vojak, hkrati pa je mlademu likovnemu ustvarjalcu utrla pot v poklic in v področje, kjer se mu utegnejo odpreti še nove možnosti za delo in razvoj.«³⁰ Tak recipročen odnos, ki je koristil obema stranema, je bil eden osrednjih motivov pri odkrivanju spomenikov – del umetnikov vojakov. Ti so s skulpturami krepili svojo povezanost z vojašnico, v kateri so služili rok, ter hkrati ustvarili simbol, ki je vojašnici dal identiteto.

Stvaritve vojakov umetnikov so bile na ogled na številnih razstavah. Domovi JLA po vsej državi so bili poleg samih vojašnic pogost kraj razstavljanja v vojski nastalih umetnin. Razstave z naslovi v slogu *Jugoslovanska ljudska armada v delih vojakov – likovnih umetnikov*³¹ niso bile redkost niti na civilnih razstaviščih, v galerijah, muzejih in šolah; v tem primeru so

bile uporabljene kot zgled dobrega sodelovanja med vojašnicami ter civilisti. Govorniki na odprtjih teh razstav so neprestano poudarjali »angažiran odnos armade do prosvetljevanja, kulturne dediščine, kulturne in umetniške ustvarjalnosti.«³² Najtrdnejši podpornik teh aktivnosti je bil dom JLA v državni prestolnici, ki je vojake umetnike nagrajeval, zbiral njihova dela ter organiziral tekmovanja in razstave. »Ta galerija je zadnja leta imela že nekaj takih razstav na teme NOB in vojaškega življenja in jih je posredovala tudi tujini, kjer so te razstave vzbudile, zlasti v vzhodnih deželah, veliko zanimanje in celo presenečenje nad dejstvom, da lahko umetniki tudi v času služenja vojaškega roka nemoteno ustvarjajo.«³³ Od konca 60. let je državni sekretariat za narodno obrambo izkazoval več skrb za umetnike, ki jim je vojaški rok prekinil delo; z ustvarjanjem v okviru likovnih sekcij domov JLA po odsluženem roku jim je bilo omogočeno nadaljevanje kariere na področju likovnega ustvarjanja.³⁴

Spomeniki v vojašnicah JLA – dela civilistov

Pred obravnavo kipov – del vojakov JLA – velja nekaj pozornosti posvetiti vojašnicam, ki se niso odločile za postavljanje tovrstnih obeležij. V teh primerih so bili spomeniki naročeni pri preverjeno kvalitetnih, civilnih akademskih kiparjih. Takih vojašnic je bilo manj kot tistih s spomeniki kiparjev vojakov.

Tradicija spomenikov NOB, postavljenih na javnosti nedostopnih področjih vojaškega značaja, se je na Slovenskem morda pričela z doprsnim kipom Franca Rozmana Staneta, delom kiparja Jakoba Savinška, ki je bil 13. maja 1956 odkrit v parku pred šolo Državnega sekretariata za notranje zadeve v Tacnu.³⁵ Odkrivanja kipov v vojašnicah JLA so se pričela z zamikom. V vojašnici v Kranju je bil 22. decembra 1963 postavljen doprsni kip Staneta Žagarja, delo akademskega kiparja Staneta Keržiča.³⁶ Sledila je vojašnica v Novem mestu, na dvorišču katere so 28. oktobra 1971 slavnostno odkrili doprsje Milana Majcna – delo akademskega kiparja Julijana Renka ter arhitekta Borisa Kobeta –, po katerem je vojašnica nosila ime.³⁷ Akademski kipar Boris Kalin je bil avtor doprsnega kipa Borisa Kidriča, postavljenega ob vhodu v upravno stavbo vojašnice v Sentvidu, ki je leta 1958 dobila revolucionarjevo ime.³⁸ Kip je bil leta 1973 opremljen z napisno ploščo.³⁹ Vojašnica v Bohinjski Beli, poimenovana po Andreju Žvanu Borisu,

³² Delo, 12. 12. 1974, str. 8, »Vojaki umetniki«.

³³ V. Š., Razstava del, str. 5.

³⁴ Zadnikar, Umetniki, str. 17.

³⁵ Ljudska pravica, 14. 5. 1956, str. 2, »Odkrili«; Tovariš, 20. 5. 1956, str. 523, »Praznik«; Miglič, Spomin, str. 80.

³⁶ – J., Slovesnost, str. 1.

³⁷ Kolar, Po 30, str. 5; S. D., Spomenik heroju, str. 6; Muser, Spomeniki, str. 26.

³⁸ Slovenski poročevalec, 12. 4. 1958, str. 2, »Vojašnica Borisa Kidriča«.

³⁹ Miglič, Spomin, str. 69.

²⁶ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

²⁷ N. L., Vojak, str. 5.

²⁸ Gl. Grivec, Obisk, str. 3.

²⁹ Ilich Klančnik et al., Stane Jarm, str. 113.

³⁰ Vrišer, Dva nova, str. 7.

³¹ Mrvič, Naša armada, str. 8.

je v spomin na tega narodnega heroja 10. julija 1977 odkrila njegovo bronasto doprsje, delo jeseniškega akademskega kiparja Jaka Torkarja. Isti kipar je izdelal tudi Zvanov profilni relief, ki je bil postavljen ob vhodu v vojašnico,⁴⁰ prav tako pa je zmodeliral doprsni kip Antona Dežmana Tončka, slavnostno odkrit 22. decembra 1979 pred vojašnico v Radovljici, ko je bila poimenovana po tem narodnem heroju.⁴¹

Spomeniki vodilnim jugoslovanskim in slovenskim politikom so stali tudi pri karavlah, kot je tista pod hribom Peč, ki so jo 15. avgusta 1979 poimenovali po Edvardu Kardelju in pred njo odkrili njegovo doprsje, delo akademskega kiparja Zdenka Kalina, Borisovega brata.⁴² 22. maja 1982 so ob ljubeljski karavli slavnostno odkrili doprsni kip Josipa Broza Tita, še eno delo Borisa Kalina. V bližnji spominski sobi naj bi bil postavljen še Titov doprsni kip, ki ga je izdelal Francišek Smerdu.⁴³ 15. avgusta 1984 je bil ob karavli na Viču pri Dravogradu postavljen doprsni kip Franca Leskoška Luka, delo Stojana Batiča,⁴⁴ točno leto dni kasneje pa je bil doprsni kip (prav tako Batičevo delo) postavljen Mihi Marinku pred karavlo v Prosenjakovcih.⁴⁵

V nekaterih vojašnicah, kot sta tisti na Stari Vrhniki in v Bohinjski Beli,⁴⁶ je bilo mogoče najti skulpture Toneta Svetine, ki je kot material za svoja kiparska dela uporabljal kose odsluženega orožja, zato je bil logična izbira za opremljanje vojaških ustanov s skulpturami. Večina naštetih obeležij je v vojašnicah ohranjena do danes, izginili pa so vsaj Tito,⁴⁷ Kidrič, Kardelj in Svetinova plastika v Bohinjski Beli.

Nekaj spomenikov v slovenskih vojašnicah je bilo tako unikatnih, da jih ne moremo uvrstiti v nobeno širšo kategorijo. Mednje sodi spomenik sanitetni službi, ki je bil neznanokdaj, toda pred letom 1960, postavljen v parku za takratno vojašnico maršala Tita na Poljanski cesti 40 v Ljubljani. Neznani projektant je želel s kompleksnim zaporedjem epskih prizorov in verzov na spomeniku predstaviti junaško zgodbo pripadnikov sanitetne službe v bitki na Neretvi.⁴⁸ Spomenik je medtem izginil, menda je bil ukraden.⁴⁹

Še en specifičen spomenik je bil postavljen v vojašnici na Stari Vrhniki. Gre za ameriški tank M3A3 vrh betonskega podstavka, na katerem je pritrjenih pet marmornatih plošč s seznamom 167 imen pad-

lih pripadnikov 1. tankovske brigade NOVJ, saj je ta brigada po koncu vojne imela domicil v tej vojašnici. Tank spomenik je bil odkrit 21. julija 1959.⁵⁰ Se danes stoji v parku zdaj opuščene vojašnice.

Omeniti je treba tudi spomenik Notranjskemu partizanskemu odredu, ki je bil 18. septembra 1966 svečano odkrit pred vojašnico v Velikih Blokah.⁵¹ Šlo je za betonski obelisk, na katerem sta bili bronasti plošči z reliefom borca in spominskim napisom, na vrhu pa je bila pritrjena rdeča zvezda. Kipar ni znan, tako da spomenika ne moremo uvrstiti med dela kiparjev vojakov. Sredi osemdesetih let je komandant vojašnice organiziral prenovo spomenika, v okviru katere je bil obelisk obložen z marmorjem; pri delu so sodelovali vojaki, ki so služili vojaški rok. Po letu 1991 je bil spomenik postopoma uničen: najprej je bila odstranjena zvezda, nato sta izginili kovinski plošči, leta 2009 pa so neznanci porušili še ogoljen obelisk.⁵² Gre za enega od razmeroma redkih slovenskih spomenikov NOB, ki so bili tako temeljito demolirani.

Spomeniki v vojašnicah JLA – dela vojakov

S pregledovanjem gradiva in terenskim delom je bilo identificiranih 15 spomenikov, ki so jih kiparji vojaki izdelali v dvanajstih vojašnicah; ni izključeno, da je kak spomenik nehote izostal iz pregleda.

Vojašnica Slavka Šlandra v Celju

Prvo spominsko obeležje narodnemu heroju Slavku Šlandru Alešu (1909–1941), postavljeno v Celju, je bilo odkrito v krogu mestne vojašnice, ki je nosila njegovo ime, v današnjem Knežjem dvorcu z muzejem.⁵³ Leta 1967 so proslavljali 25. obletnico ustanovitve Gubčeve brigade, saj je bila njena enota nameščena v tej vojašnici. Enota je ob proslavi 11. septembra 1967 »prispevala še presenečenje«, saj so na vojašniškem dvorišču odkrili Šlandrov doprsni kip.⁵⁴ Pobuda za spomenik je po poročanju *Celjskega tednika* prišla od vojakov, ki so za izvedbo predlagali svojega kolega, Črnogorca Vojislava Orlandića, diplomanta likovne umetnosti na univerzi v Novem Sadu. Ko je predlog o spomeniku potrdilo vodstvo vojašnice, so podporo dobili tudi na celjski občinski skupščini. Eden od vojašniških častnikov, major Štih, je o hitrem razvoju dogodkov povedal: »Pred kakšnim mesecem, ko sem se ravno pripravljajal za dopust, je prišel k meni vojak Vojo Orlandić in mi rekel, da ima idejo ...

⁴⁰ ABV., Slovesno odkritje, str. 20; Kos, *Po poti*, str. 77–78.

⁴¹ B. B., Vse pripravljeno, str. 10; Glas, 25. 12. 1979, str. 1, »Radovljica«; Kos, *Po poti*, str. 176–177.

⁴² Saje, *Po poti*, str. 1.

⁴³ Vrabl, Trdnejša meja, str. 7; M. K., Karavla, str. 2; Saje, Spostljiva zahvala, str. 1.

⁴⁴ I. P., Karavlo, str. 6.

⁴⁵ B. S., Karavla, str. 1; Soban, Karavla, str. 2.

⁴⁶ Kos, *Po poti*, str. 78.

⁴⁷ O dveh Titovih kipih na Ljubelju gl. Breščak, *Francišek Smerdu*, str. 10.

⁴⁸ *Spomeniki NOB*, str. 20–21.

⁴⁹ Podatki konservatorskega svetovalca Borisa Vičiča, vodje Službe za kulturno dediščino, Območna enota Ljubljana.

⁵⁰ *Delo*, 24. 7. 1959, str. 2, »Slovesnosti«.

⁵¹ *Glas Notranjske*, 1. 10. 1966, str. 1, »Spomenik Notranjskemu partizanskemu odredu«.

⁵² »Velike Bloke, kasarna – spomenik«. Dostopno na: <https://obelezja.wordpress.com/2018/03/17/velike-bloke-kasarna-spomenik/> (5. 6. 2021).

⁵³ Medved, *Knežji duh*, str. 9.

⁵⁴ -ec, *Spomenik heroju*, str. 1.

Kdo pa je tik pred dopustom navdušen nad idejami, vas vprašam? Toda ko mi je rekel, da bi vojaki radi videli, da bi on, Voja, naredil spomenik Slavka Šlandra, sem za nekaj časa odložil misli na počitnice. Vse se je tako naglo razvijalo. V keramični v Ljubljani smo dobili glino in Voja je začel. Obrnili smo se še na podjetja in občinsko skupščino za pomoč, potem sem šel na dopust ... Ko sem se pred dnevi vrnil, je bilo vse narejeno. Marmorni podstavek z napisom, doprnski kip odlit v bronu ...»⁵⁵

Orlandić je po lastnem pričevanju kip ustvarjal en teden: »Delal sem po fotografijah. Zanimal sem se za njegov lik, spraševal, bral. Na kipu sem ga upodobil v srajci rubaški. Tako srajco mu je sešila sestra in jo je rad nosil, kot mnogi predvojni revolucionarji.« Kipar je še moker mavčni odlitek odpeljal v beograjsko livarno. Ko je končni izdelek videla predsednica celjske občinske skupščine Olga Vrabič, ki je Šlandra osebno poznala, je izjavila, da ga je Orlandić zelo dobro izdelal.⁵⁶

Slavnostnega odkritja so se udeležili predstavniki celjske politike in kulture, ki so poslušali govore kapetana prve klase Albina Vaktariča o delovanju Gubčeve brigade, vojaka Luka Malikoviča o pobudi za postavitve kipa ter narodnega heroja, rezervnega generala in predsednika občinskega odbora Zveze borcev Franca Rojška Jaka o Šlandrovi življenjski poti. Rojšek je ob pokanju častnih salv s spomenika odgrnil rdečo zastavo. Kulturni del programa sta dopolnila igralec Pavle Jeršin in godba na pihala društva France Prešeren. *Celjski tednik* je poročilo sklenil s pohvalo pobudi: »Celje je po zaslugi pobude med vojaki bogatejše za še en spomenik z revolucionarno tematiko, za spomenik, ki sicer ni na javnem prostoru, je pa velik dokaz trdne povezanosti JLA z revolucionarno preteklostjo, iz katere je izšla.«⁵⁷

Istega dne je Orlandić iz navadnega vojaka napredoval v desetarja in zaključil vojaški rok. Kot je povedal, se je nameraval vrniti v Črno goro in postati učitelj v Baru. Dodal je, da bi se tudi v prihodnje rad ukvarjal s kiparstvom, »samo ne vem, če bom v civilu imel tudi take priložnosti in podporo, kakršno sem imel kot vojak«. Novinar pa je pripomnil: »Njegovo delo, odlito v bron, bo še neštete generacije vojakov spominjalo na heroja Šlandra in vsi bodo zvedeli, da je kip izdelal vojak, mlad kipar, ki je v Šlandrovi kasarni preživel čas, ko je služil svoj kadrovski rok.«⁵⁸

Vojašnica Ljuba Šercerja v Ljubljani

Pobuda za postavitve spomenika nosilcu imena vojašnice, narodnemu heroju Ljubu Šercerju (1915–1941), se je pojavila tudi med vojaki ljubljanske vojašnice za Bežigradom, med Dunajsko cesto

in Peričevo cesto.⁵⁹ Kip je izdelal Viktor Plestenjak (1944) v času služenja roka. Pri njem so ga naročili, ker je diplomiral na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. Za delo je imel na razpolago velik atelje v kleti vojašnice. Z dokončanim kipom je bil zadovoljen, podobnost pa je potrdil tudi Šercerjev brat, rezervni polkovnik Miro Šercer.⁶⁰ Doprsje je bilo odlito v bron in slavnostno odkrito 21. decembra 1971, v okviru večdnevni proslav ob dnevu JLA ter 30. obletnici ustanovitve armade. Prireditve v vojašnici so se udeležili predstavniki občine ter gospodarskih in družbenopolitičnih ustanov, šolarji ter upokojeni in rezervni vojaški starešine, prišel je tudi Miro Šercer. »Pred vojaki in starešinami ter prisotnimi gosti je predstavnik JLA najprej prebral čestitke Vrhovnega komandanta Jugoslavije maršala Tita vsem pripadnikom oboroženih sil SFRJ, nato so prebrali povelja o napredovanjih, odlikovanjih in pohvalah starešin in vojakov, na kar je navzoče v imenu občinske skupščine Ljubljana-Bežigrad pozdravil njen predsednik Karel Kušar. Slovesnost je zaključil podpolkovnik Nikola Damjanovič in pozval vse goste na odkritje doprsnega kipa narodnega heroja Ljuba Šercerja, po katerem nosi vojašnica ob Titovi cesti ime.« Kip je nato odkril Kušar, »ki je v krajšem nagovoru čestital ustvarjalcu in starešinam, ki so to delo omogočili, nato je na kratko orisal lik borca – heroja Ljuba Šercerja in ga postavil kot svetel vzgled pristojnim mladincem in vojakom.« Po zaključku svečanosti so bili gostje povabljeni na zakusko.⁶¹ Po pričevanju kiparja Plestenjaka, ki je za Generalštab JLA izdelal tudi ilustracije za knjigo o izvajanju fizičnih vojaških vaj, je ljudem od celotne prireditve v spominu ostal predvsem okusen pasulj.⁶²

Vojašnica Milana Majcna v Novem mestu

V novomeški vojašnici so nekaj mesecev po odkritju prej omenjenega kipa Milana Majcna postavili še eno skulpturo. Šlo je za celopostavni, 2,25 metra visok kip jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita (1892–1980) iz armiranega betona, ki so ga spomladi 1972 začeli ustvarjati v likovni sekciji vojakov.⁶³ Avtor kipa je hrvaški akademski kipar vojak Pavao Hudek (1944–2009) iz Marije Bistrice.⁶⁴ Pri delu mu je pomagal pravnik Zvonimir Puškarić, idejni osnutek spominskega parka okoli spomenika pa je zasnoval arhitekt Branko Mikša. Trojica je morala z delom hiteti, da je bil lahko Titov kip slovesno odkrit za dan mladosti, 25. maja 1972, ob maršalovem 80. rojstnem dnevu. Izdelava kipa naj bi stala »več

⁵⁵ J. Kr., Vojislav Orlandić, str. 2.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ -ec, Spomenik heroju, str. 1.

⁵⁸ J. Kr., Vojislav Orlandić, str. 2.

⁵⁹ Za pregled ljubljanskih vojašnic in ustanov v lasti JLA gl. Šarac, *Prostorski*, str. 117–125.

⁶⁰ Podatki akademskega kiparja Viktorja Plestenjaka.

⁶¹ M. S., Proslave, str. 4. *Primorski dnevnik* je poročal, da je bila odkrita spominska plošča; D. K., Številne slovesnosti, str. 1.

⁶² Podatki akademskega kiparja Viktorja Plestenjaka.

⁶³ *Dolenjski list*, 13. 4. 1972, str. 11, »V vojašnici«.

⁶⁴ Muser, *Spomeniki*, str. 10.

*milijonov».*⁶⁵ Hudek naj bi bil za opravljeno delo nagrajen z dopustom.⁶⁶

Slavko Dokl, poročevalec *Dela in Dolenjskega lista*, se je o kiparju Hudku izražal pohvalno ter ga označil za odločnega, poštenega in skromnega Zagorca, domačina iste regije, ki je dala tudi Tita. »*Ideja, da bi upodobil Tita, ni njegova. Pravi, da je prvi dal pobudo major Ilić. Pavel se je zamislil in po treh dneh premisleka odgovoril: 'Naredil bom spomenik!' Lotil se je težkega in odgovornega dela. Od začetka ni šlo vse tako gladko, kot je želel. Glino je gnetel toliko časa, da je bil z osnutkom zadovoljen. Ko je bil lik izdelan v glini, je bil že na pol poti. Vedel je, da bo uspel. Kasneje so prišle na vrsto še druge tehnike, danes pa že stoji v lepem parku med zelenjem in rožami več kot dve toni težak kip Tita, ki je lep okras vojašnice.*« Hudek novinarju ni hotel povedati, koliko časa je porabil za delo, zato je pomočnik Puškarić pojasnil, da sta na kipu delala okoli tisoč ur in da zaradi časovne stiske tudi petnajsturni delavnik ni bil redkost. Četudi se Hudek ni zelo osredotočal na portretno podobnost (želel pa je ujeti Titovo »značilno držo«), je novinar menil, da »je le zadel vse tiste značilnosti in poteze našega predsednika«. Med kiparjenjem sta imela Hudek in Puškarić v ateljeju ves čas veliko radovednežev. »*Nekdo je celo v šali pripomnil, da se je ob spomeniku zvrstilo več vojakov in starešin kot v jedilnici. Vsi so čutili, da je to skupinsko delo, da je to del njih in skupni prispevek do človeka, ki ga vsi spoštujejo.*« Hudek je tudi poudaril, »da je imel veliko moralno in drugo pomoč v vodstvu novomeške garnizije« in da kipa brez take podpore ne bi zmogel dokončati v tako kratkem času. »*Nanj je zelo ponosen, čeprav tega iz njegovih besed ne boste razbrali.*« Dokl je prispevek sklenil z napovedjo: »*V vojašnici Milana Majcna se bo zvrstilo še na tisoče mladeničev iz vseh krajev Jugoslavije. Kot kip maršala Tita, tako bo v Bršlinu živel tudi lik neutrudljivega mladega kiparja, ki je v podobo Tita vložil del svojega življenja, značilnega za ljudi iz Zagorja. Iz kipa govori velika Titova osebnost, ki nam bo vedno ostala simbol borca za mir, človeške pravice in za vse tisto, kar naj bi ljudi združevalo. Kaj takega lahko ustvari samo človek, ki globoko veruje v vrlino moža, katerega je upodobil. To je v svojem delu dokazal Hudek.*«⁶⁷

Dokl je nekaj tednov po odkritju Titovega kipa zapisal, da je Hudkovo »veliko delo«, »ki v vsej svoji razsežnosti prikazuje lik velikega človeka«, že »naletelo na izredno ugodne kritike«. Hudek pa se je po počitku kmalu lotil ustvarjanja nove skulpture za vojašnico in do konca avgusta 1972 izdelal kip vodje hrvaško-slovenskega kmečkega upora Matije Gubca (1548–1573). »*Kot v spomenik Titu, je tudi v armirani beton kmečkega vodje – Matije Gubca vdihnil življenje in del*

svojega zagorskega značaja, ki ga prevevajo skromnost, odločnost in ljubezen do vsakogar, ki se bori za človeško dostojanstvo.«⁶⁸ Četudi je bilo najprej napovedano, da bo Gubčev celopostavni kip v vojašnici odkrit ob občinskem prazniku 29. oktobra,⁶⁹ je do dogodka prišlo 12. decembra 1972, ob 29. obletnici ustanovitve hrvaške Gubčeve brigade ter bližajoči se 400. obletnici hrvaško-slovenskega kmečkega upora. Na prireditvi so se poleg vojakov in starešin zbrali številni gostje iz Slovenije in Hrvaške. Osrednji govor je imel poveljnik garnizije Joso Božič; v njem je slavil zgodovinske dosežke brigade. Hudek je do takrat že zaključil s služenjem vojaškega roka, vendar se je odkritja udeležil kot civilist. Skupaj z generalnim majorjem Filipom Jadrijevićem je odkril spomenik.⁷⁰

Že med ustvarjanjem Titovega kipa je imel Hudek načrte tako za izdelavo Gubčevega kipa kot tudi doprsnega kipa narodne herojinje Majde Šilc (1923–1944), da bi »v vojašnici zapustil kasnejšim rodovom umetniška dela, ki ponazarjajo legendarne osebnosti iz naše zgodovine«. ⁷¹ Kip Majde Šilc, ki se je kiparju »s svojimi dejanji v boju posebno priljubila«, je hotel izdelati pred zaključkom vojaškega roka, tako da bi vojašniški spominski park krasila tri njegova dela, ki »bodo še poznim rodovom ostala v trajen spomin na bivanje Pavla Hudeka v metropoli Dolenjske«. ⁷² Doprsta pa mu ni uspelo končati pred odhodom, vendar je ob odkritju Gubčevega kipa še vedno načrtoval, da bo Dolenjski poklonil še svoje tretje delo. ⁷³ Novinar Dokl je predlagal, da novomeška občina z občinskim priznanjem nagradi prizadevnega kiparja, čigar delo »verjetno presega že meje vojašnice«, ⁷⁴ vendar ga po znanih podatkih ni dobil. Prav tako ni znano, ali je bil kip Majde Šilc sploh kdaj postavljen; odkritje v časopisju ni zabeleženo. Hudek je po vojaškem roku nadaljeval z ustvarjanjem, leta 2002 pa je v Mariji Bistrici odprl galerijo svojih del.

Vojašnici Slave Klavora in Franca Rozmana Staneta v Mariboru

Srbski akademski kipar vojak Miroljub Kostić (1948–2019) iz vasi Salaš blizu Zaječarja je končal srednjo umetniško šolo v Nišu in leta 1973 diplomiral na beograjski akademiji uporabnih umetnosti. Vojaški rok je takoj po diplomi služil v vojašnici Franca Rozmana Staneta v Mariboru, v kompleksu nekdanje Kadetnice. V tem času je za svojo in še eno mestno vojašnico izdelal dve skulpturi.

⁶⁸ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁶⁹ Dokl, Pred praznikom, str. 7.

⁷⁰ Dokl, V spomin, str. 7; *Dolenjski list*, 14. 12. 1972, str. 24, »V počastitev«.

⁷¹ Dokl, Vsi smo, str. 24.

⁷² Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁷³ Dokl, V spomin, str. 7.

⁷⁴ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁶⁵ Pezelj, Več tisoč, str. 12.

⁶⁶ Podatki kustosinje zgodovinarke Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja.

⁶⁷ Dokl, Vsi smo, str. 24.

Sergej Vrišer je skulpturi ocenil kot »obogatitev za spomeniško premoženje našega mesta«. O nastanku pobude za kipa je zapisal: »Naključje je hotelo, da je [Kostič] prišel v okolje, ki se je že dolgo ogrevalo za kulturno akcijo – postavitev spomenikov narodnim herojem, po katerih imajo ime mariborske vojašnice. Poveljstvo vojaške enote, v katero so dodelili Kostiča, je spoznalo, da je napočil čas, ko bi bilo smiselno uresničiti spomeniške načrte. Mlademu kiparju–vojaku so zaupali častno in zahtevno nalogo, da izdelata spomenika narodnima herojema Slavi Klavori in Francu Rozmanu – Stanetu. Kipar se je prizadevalo lotil dela, študijsko se je poglobil v tematiko slovenske NOB, posebej v življenje obeh legendarnih osebnosti. Izdelal je osnutke, ki so naročnikom ugajali, in po nekaj mesecih trdega dela je v cementu odlil dva spomenika.« Kipar je delo, tako Vrišer, opravil z veseljem: »Saj tudi ni povsem vsakdanja stvar, če ti leto dni po diplomi uspe postaviti dva javna spomenika in po vrhu še dvema zgodovinskima osebnostma. Kdor je spremljal Kostičevo delo, ve, da skulpturi nista nastali tjavdan.« Vrišer je poudaril, da je minil čas patetičnih likovnih upodobitev NOB, zato je moral Kostič ubrati subtilnejši pristop. »Naloga, pred katero je stal Kostič, ni bila preprosta. Ustvaril naj bi lika dveh osebnosti revolucije, ki naj bi ju bilo na zunaj spoznati kot Slavo Klavoro in komandanta Staneta, obenem pa se je zavedal, da s prenašanjem fotografije v plastiko ne bo ustvaril umetnine. Iz razgovorov z mladim kiparjem, še bolj pa iz skic, s katerimi je napolnil sobico, ki so mu jo v vojašnici namenili za atelje, je bilo razbrati, da bo ubral logično srednjo pot, ki bo zadovoljila naročnika in izpričala obenem dovolj samosvojo umetnikovo vizijo.« Vrišer je ocenil, da je Kostič ideje, razvite v modelih, uspešno prenesel na končna izdelka.⁷⁵

Doprski kip narodne herojinje Slave Klavora (1921–1941) nadnaravne velikosti je bil ob dnevu borca, 4. julija 1974, postavljen na marmornat podstavek in slavnostno odkrit pri vhodu v vojašnico, ki je nosila njeno ime. Kip je bil postavljen na pobudo poveljstva vojašnice in krajevne skupnosti.⁷⁶ Doprse je v prisotnosti sorodnikov narodne herojinje ter predstavnikov družbenopolitičnih organizacij in JLA odkril polkovnik Alojz Kajin. O življenju in delu slavljenke je spregovoril podpolkovnik Jože Zbašnik.⁷⁷ Vrišer je o Kostičevem delu na kipu zapisal: »Skrbno se je poglobil v fotografije mladega dekleta, šlo mu je pa za tem, da ustvari več kot bolj ali manj posrečeno fotografijo v skulpturi. Domiselno je portretnost povzdignil s košato vibrajocimi lasmi. V kipu je tako sprostil dinamiko, portretno poprse se je spremenilo v simbolično pojavo kljubovalnosti in odpora, v lik, kakršnega bi si npr. zlahka predstavljali na kljunu stare bojne ladje. Tudi v resnici bi plastika bolje sodila na konzolni podstavek na

vogalu kakega poslopja kot na ustaljeni spomeniški slop, na katerem stoji sedaj.«⁷⁸

Ko so vojaki čez nekaj dni, 18. julija 1974, praznovali dan vstaje, je bil v parku vojašnice Franca Rozmana Staneta postavljen še Kostičev celopostavni, več kot tri metre visok kip tega narodnega heroja (1912–1944), izdelan iz jeklobetona; šlo je za kiparjevo največje izvedeno delo. Po zapisu *Delovega* poročevalca je šlo za »svojevrstno darilo vojaka – kiparja vojski, mestu Mariboru in slovenski partizanski tradiciji«, ki je bilo deležno tudi strokovne pohvale. Med intervjujem je šestindvajsetletni Kostič, ko je bil povprašan o omejitvah vojaškega okolja, v katerem je ustvarjal skulpturi, povedal: »Meni je nasprotno vojaško okolje mnogo pomagalo, da sem se lahko vživel in našel bližnji stik s takima osebnostma, kot sta bila Slava Klavora in komandant Stane. Čim sem slišal zanju, sta me zaradi svoje človeške veličine pritegnila. Začel sem zbirati ustrezno dokumentacijo in graditi svojo idejo in vizijo, kako ju oblikovati. Kot sedaj vidite, gre za realistično jedro, vendar pa tudi za ustrezno likovno stilizacijo. Moj namen je bil, da poudarim človeško veličino obeh herojev, kajti že ta sama po sebi je odločilna in prevladujoča, zato niso potrebni takšni poudarki v drži in kretnji, ki prenapenjajo in naturalistično izražajo patos ali ekstazo. To je sicer simbolika, vendar simbolika človeka trdnosti, neupogljivosti in zrelosti.« Na vprašanje, ali je z delom zadovoljen, je Kostič odgovoril: »Še bolj bi bil zadovoljen, če bi lahko delal z ustreznim orodjem in boljšim materialom, recimo v kamnu. Vojska mi je pomagala z gradivom, omogočila pa mi je tudi delo. Če upoštevam vse okoliščine, povrh pa še zelo pomanjkljivo dokumentacijo o obeh likih, upam, da sem se kljub vsemu približal resničnosti, ki sem jo hotel izraziti. Zame so stvarnost, resničnost in danost temelj, iz katerega izhajam. Abstrakcija je lahko dekoracija, v človeški in zgodovinski resničnosti, kakršno vsebujejo liki herojev, ki so dali vse, svoje življenje, ni uporabna. Stvari lahko razbijamo in abstrahiramo, resničnih ljudi ne. Treba je biti do resničnosti in resničnih ljudi pošten. V poštenem ustvarjalnem odnosu je vse. Meni obeh stvaritev ni nihče naročal, ideja in volja sta prišli od mene.«⁷⁹

Tudi Vrišer je poudaril, da je bil Rozmanov kip zahtevna naloga, pri kateri se kipar ni omejeval na komandantovo fizično podobnost, temveč jo je vzel za »osnovo, na kateri je gradil podobo njegovega bistva. Izbral je ustrezno klenu in robato kiparsko govorico. V ostrih potezah je izklesal obličje in telo v koraku. Čeravno je figura zajeta v bloku in v obrisu ni kako posebej razgibana, izžareva energijo, ki prehaja s trdih potez obraza v gibe rok in stoji, v zalome vojaškega oblačila, in se slednjič sklene s kamnito klado, ki je hkrati podstavek spomenika.« Vrišer je omenil, da Kostič sicer črpa iz že znanih virov – njegov komandant Stane je od daleč podoben Titovemu kipu Antuna Augustinčiča –,

⁷⁵ Vrišer, *Dva nova*, str. 7.

⁷⁶ Rakovec, *Spomeniki*; Rakovec, *Mariborski spomeniki*, str. 210.

⁷⁷ M. K., *Spomenik Slavi*, str. 5.

⁷⁸ Vrišer, *Dva nova*, str. 7.

⁷⁹ Vresnik, *Vojak sklesal*, str. 7.

vendar je bil pri tem izviren in ustvaril svojo različico. »Kiparju je šteti v prid, da se je tako pogumno spopadel s problemi, ki se neizbežno pojavljajo pri plastiki takega koncepta in tolikšnih dimenzij, tudi ta kip je nadnaravne velikosti, in da je pri tem vendarle izbojeval učinkovitost, ki je pomenljiva.«⁸⁰ Kipar Kostić sodi med peščico vojakov umetnikov, ki niso utonili v anonimnost, saj je postal profesor na beograjski akademiji uporabnih umetnosti in za Niš izdelal več spomenikov.

Na svečanosti ob odkritju Štanetovega kipa, ki so se je udeležili borci, narodni heroji, predstavniki družbenopolitičnih organizacij in mladi, je prisegla tudi nova generacija vojakov. O komandantovem življenju je govoril podpolkovnik Adem Kordić.⁸¹ Ob kipu je bil postavljen kamen z vklesanim imenom upodobljenca.

Vojašnica na Stari Vrhniki

V že omenjeni vojašnici na Stari Vrhniki so razen spomenika s tankom in Svetinove skulpture postavili še eno plastiko. 1. avgusta 1974 so proslavljali 30. obletnico I. partizanske tankovske brigade in ob tej priložnosti odprli razstavo ter spominski park, v katerem je bil nedaleč od Svetinove skulpture postavljen dva metra visok kip *Zmaga* iz belega drobljenega marmorja s cementom in železom kot vezivoma. Kip je izdelal srbski vojak in akademski kipar Ljubodrag Jovanović (1946), doma iz Vrševca pri Kuršumliji, ki se je šolal na srednji umetniški šoli v Nišu ter na beograjski akademiji za uporabno umetnost. Kipar je o nastanku *Zmage* pojasnil, da »se je tega zahtevnega dela lotil kot član kulturno-umetniške sekcije, in sicer na pobudo starešin, ki so pripravljali proslavo 30-letnice ustanovitve I. tankovske brigade«. Pri skulpturi po avtorjevem pojasnilu »ne gre zgolj za enega samega vojaka, temveč za vse Jugoslovane borce, ki jih je skušal simbolično združiti v tej oblikovni podobici: »Hotel sem prikazati moč, željo in nezlomljivo voljo jugoslovanskega vojaka-borca do zmage, ki jo pogojuje naš samoupravni sistem, socialistična usmeritev in obrambni koncept. Na modernistični način sem posebej s poudarjenimi linijami želel simbolično poudariti moč, ki raste iz našega prepričanja in volje, da ostanemo in napredujemo po poti, ki smo si jo začrtali.« Jovanović je zasnoval tudi značko za proslavo obletnice tankovske brigade, podobno kot Vojislav Orlandić pa je le dan po odkritju svojega dela zaključil s služenjem vojaškega roka. Za *Delo* je povedal, da bo kot oblikovalec sodeloval v tovarni čevljev Leda in poučeval na gimnaziji.⁸² Naslednja desetletja je res preživel kot srednješolski likovni pedagog v Knjaževcu.

Vojašnica Jožeta Meniha Rajka v Celju

Pobuda za obeležje se je pojavila tudi v celjski vojašnici Jožeta Meniha Rajka, današnji vojašnici Franca Rozmana Staneta. Septembra 1974 je potekal sestanek, na katerem so se zbrali predstavniki celjske vojašnice ter občine Hrastnik, od koder je bil doma narodni heroj Menih (1922–1943); sodelovanje med celjsko vojašnico in Hrastnikom je imelo že večletno tradicijo. Srečanje je bilo namenjeno dokončni uskladitvi glede postavitve Menihovega doprsnega kipa v vojašnici. Bodoči videz spomenika sta zbranim predstavila projektanta – vojaka celjske vojašnice, kipar Miodrag Jeremić iz Beograda in ljubljanski arhitekt Jurij Kobe (1948).⁸³ *Novi tednik* je poročal, da so bili odzivi ugodni: »Hrastniški politični delavci so bili navdušeni nad arhitektonsko zamisljivo avtorjev spomenika njihovemu rojaku, narodnemu heroju in borcu Pohorskega bataljona. Hrastniška občina bo s sredstvi in materialom pomagala pripadnikom JLA pri gradnji, priskrbel pa je tudi obširno gradivo o življenju in delu znanega borca za svobodo.«⁸⁴

Postavitev Menihovega kipa je bila le ena izmed umetniških aktivnosti, ki so jeseni istega leta potekale v vojašnici. Več likovno nadarjenih vojakov se je na različne načine lotilo obravnave Menihove podobe, potem ko so jih starešine podučili o njegovem življenju. Franci Božič je za *Delo* zapisal: »Mladi heroj, po zadnjih letih svojega življenja vrstnik vojakov, se je naselil v njihova srca. Po napornih dopoldnevih vojaških urjenj na poligonu so se tisti z umetniškim navdihom želeli v prostem času zbirati v ateljejih, ki so jih sami uredili, in snovati dela na temo 'njihovega' heroja. Kot osnova za likovno in kiparsko upodobitev heroja Rajka so – ob dobrem poznavanju njegovega življenja in dela – služile fotografije, ki so jih s spretnimi montažami in povečavami iz samo treh slabo ohranjenih originalnih fotografij izdelali vojaki v foto sekciji.« Nastalo je več Menihovih portretov, ki so jih ustvarili beograjski akademski slikar Čedomir Vasić, ljubljanski oblikovalec Peter Kordiš in Alojz Berlec iz Kamnika, glasbenik Branislav Jović pa je komponiral *Zgodbo o junaku*.⁸⁵

Med Jeremićevim modeliranjem Menihovega doprsja se je v podstrešnem ateljeju oglašil »Rajkov šolski kolega in somišljenik Stanislav Požun in se nadvse ugodno izrazil o doprsnem kipu svojega padlega tovariša«. Dokončan, v bron odlit kip je bil postavljen na dvorišču vojašnice na podstavku, nastalem po Kobetovi zamisli, tako da je bil »heroj Rajko pravzaprav prisoten na vsakem zboru vojakov«. Pri gradbenih delih so pomagali tudi drugi vojaki.⁸⁶ Na podstavku kipa je vklesan napis z osnovnimi podatki o Meni-

⁸⁰ Vrišer, *Dva nova*, str. 7.

⁸¹ Jerman in Fideršek in Božič, *Mladi vojaki*, str. 5.

⁸² N. L., *Vojak*, str. 5.

⁸³ *Delo*, 27. 9. 1974, str. 8, »Spomin borcu«.

⁸⁴ Božič, *Celje*, str. 12.

⁸⁵ Božič, *Da bi*, str. 10.

⁸⁶ Prav tam.

hu, na prisekanem kamnitem slopu pred kipom pa so dodani še znani Kajuhovi verzi iz pesmi *Materi padlega partizana*. Spomenik je bil slavnostno odkrit 20. decembra 1974 dopoldne, v okviru občinskih proslav ob dnevu JLA. Dogodka so se udeležili tudi predstavniki hrastniške občine. Po kulturnem programu so si lahko obiskovalci ogledali razstavi orožja in umetniških del vojakov umetnikov.⁸⁷ (Kipar Jeremić ostaja povezan s Slovenijo, saj v zadnjih letih sodeluje pri pobudi za postavitve spomenika srbskemu častniku Stevanu Švabiću v Ljubljani.)

Poleg Menihovega doprsja je bil v vojašnici čez nekaj let odkrit bronasti spominski relief, posvečen Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi. V času služenja vojaškega roka ga je v vojašnici ustvaril akademski slikar vojak Branko Suhy (1950) iz Maribora,⁸⁸ diplomant ljubljanske Akademije za likovno umetnost. Zasnova je likovno domišljen spomenik iz petnajstih kvadratnih ploskev z obsežnimi napisi o Šlandrovem življenju in zgodovini brigade, vrezanimi črtami oziroma pikami in Šlandrovim reliefom. Prvotno so relief nameravali odkriti za dan borca, 4. julija,⁸⁹ vendar je bil dogodek prestavljen na 7. september 1979,⁹⁰ s čimer so proslavili 36. obletnico nastanka Šlandrove brigade. Na svečanem odkritju so se tako poleg gostov iz drugih občin ter organizacij zbrali nekdanji borci brigade, vključno z njenim komisarjem Jankom Sekirnikom in komisarjem Mitjo Ribičičem.⁹¹

Celjski *Novi tednik* je odkritje ocenil takole: »Bila je to lepa prireditvev z mimohodom zastave in bogatim, pestrim kulturnim programom, vse skupaj pa je minilo v utrjevanju nadaljnjih vezi med pripadniki JLA in občani.«⁹² Sekirnik je imel osrednji govor, posvečen nastanku in zgodovini brigade. O tem, kdo je odkril relief, ki je bil »sad skupnih prizadevanj med pripadniki JLA in občani na ohranjanju tradicij NOB« in »ki je kot vsa podobna obeležja kažipot na naprej«, se navedbe razlikujejo; po eni je to storil Sekirnik, po drugi pa Franc Tavčar. Sledil je kulturni del programa, ki je nastal v sodelovanju med vojniki celjske vojašnice in celjsko mladino. Nastopil je tudi vojak Nikola Mitrić, ki je »povedal, da je tudi odkritje spominskega obeležja Slavku Šlandru v srcu njihove vojašnice doprinos k temu, da skupaj oboji, tako pripadniki JLA kot 'civilni' nadaljujemo bitko po varnosti in miru«. Prireditvev je potekala pod pokroviteljstvom občin Celje, Žalec, Mozirje in Velenje, pa tudi šestih podjetij. »Bilo je to lepo, nepozabno srečanje, ki je obveznost za nadaljnje skupne akcije«, je sklenil poročevalec *Novega tednika*.⁹³

Vojašnica Jožeta Gregorčiča Gorenjca v Škofji Loki

Vojašnica v Škofji Loki je od leta 1959 nosila ime narodnega heroja Jožeta Gregorčiča Gorenjca (1903–1942),⁹⁴ brata prej omenjenega Ivana Gregorčiča. Njegovo celopostavno, 2,55 metra visoko skulpturo iz litega belega betona je leta 1975 izdelal kipar vojak Predrag Građanin iz Beograda, sicer rojen v Vrnjački Banji. V intervjuju z novinarjem *Glasa*, ki ga je skupaj s fotografom prišel obiskat v vojašnico, je natančno opisal, kako je prišlo do postavitve spomenika. »Po poklicu sem kipar. [...] Obiskoval sem solo za upodabljačo umetnost. Približno pred petimi leti sem jo končal. Pred letom dni pa sem prišel v Škofjo Loko. Služiti vojaški rok, kajpada. Že prve dni sem se odlično vključil v vzoren vojaški kolektiv. Začel sem sodelovati v raznih sekcijah: predvsem seveda v likovni. Že dober mesec po tistem, ko sem oblekel vojaško suktnjo, sem si v glavo vcepil in zabil idejo, da moram izklesati skulpturo – kip – narodnega heroja Jožeta Gregorčiča – Gorenjca, po katerem nosi ime naša vojašnica. Začel sem se seznanjati z njegovo življenjsko potjo, z njegovim revolucionarnim delom pred vojno in med vojno. Na voljo sem imel tudi precej fotografskega gradiva. Pa še prijatelji Jožeta Gregorčiča, njegovi soborci z Jesenic, ki so me obiskovali, so mi povedali marsikatero podrobnost iz njegovega življenja. Tako sem vse bolj spoznaval junaška dejanja Jožeta Gregorčiča!« Ideja o postavitvi kipa, ki je v vojašnici živela že dlje časa, je zagon ter podporo vojakov in starešin dobila v začetku leta 1975. »S samim delom na spomeniku sem začel konec januarja letošnjega leta. [...] Prijatelji so si z zanimanjem ogledovali nastajajoče delo. Prav tako tudi starešine! Moram pa priznati, da sem ustvarjal nekoliko s strahom. Saj veste, moral sem opravičiti zaupanje. Prvič sem se poglobil v vojno tematiko. Prvič sem upodabljal lik narodnega heroja. Pred tem sem že imel pet samostojnih razstav, izdelal sem že več deset skulptur, sodeloval sem na simpoziju kiparjev v Bihaću v Bosni in Hercegovini.«⁹⁵

Spomenik, postavljen v parku vojašnice, je bil slavnostno odkrit 25. oktobra 1975. Na prireditvi je o Gregorčičevem življenju in delu govorila članica sveta federacije, narodna heroinja Mira Svetina, ki ga je osebno poznala, po govoru pa je odkrila spomenik. Prav tako je na svečanosti prisegla nova generacija vojakov JLA.⁹⁶ *Glas* je sklenil: »Predragu je v letošnjem letu pri delu pomagal ves kolektiv. Z delom talentiranega mladega beograjskega kiparja pa so zdaj tudi vsi zadovoljni. Zadovoljni so vojniki in starešine iz škofjeloške vojašnice, zadovoljni so na organizaciji ZZB NOV na Jesenicah ... Svojega uspeha pa se iskreno veseli tudi Predrag.«⁹⁷

⁸⁷ P. B., Proslave, str. 15; Vrabl, Spomenik heroju, str. 2; Dopisniki Dela in Tanjug, Slovesnosti, str. 2.

⁸⁸ S. D., Spominski relief, str. 12; *Dolenjski list*, 6. 9. 1979, str. 1, »Suhyjevo delo«.

⁸⁹ *Novi tednik*, 24. 5. 1979, str. 12, »Vojakova čestitka«.

⁹⁰ *Delo*, 1. 9. 1979, str. 12, »Vse borce«.

⁹¹ *Novi tednik*, 6. 9. 1979, str. 1, »Zbor borcev«.

⁹² *Novi tednik*, 13. 9. 1979, str. 3, »Spomenik borcu«.

⁹³ Vrabl, Simbol sloge, str. 3.

⁹⁴ *Glas Gorenjske*, 21. 12. 1959, str. 2, »Škofjeločani«.

⁹⁵ Govekar, Spomenik junaku, str. 16.

⁹⁶ Stružnik, Spomenik heroju, str. 8; -jg, Odkritje spomenika, str. 1; *Železar: glasilo delovnega kolektiva SŽ Železarne Jesenice*, 30. 10. 1975, str. 13, »V soboto«.

⁹⁷ Govekar, Spomenik junaku, str. 16.

Vojašnica Mirka Bračiča v Ribnici

V vojašnici v Ribnici, poimenovani po narodnem heroju Mirku Bračiču (1915–1943), je v sedemdesetih letih vojaški rok služil akademski kipar Aleksandar (Saša) Mančić iz srbskega Pirot, ki je na Ribniškem polju pustil tri svoje kiparske portrete. Spomladi 1977 je zaključil delo na doprsem kipu narodne heroinje Majde Šilc, ki je bil kasneje (26. marca 1980)⁹⁸ odkrit pred ribniškim vrtcem, poimenovanim po njej. V intervjuju za *Dolenjski list* je Mančić povedal, da se je trudil ujeti portretno podobnost, četudi je imel na razpolago le eno fotografijo upodobljenke, pri delu pa mu je z napotki pomagala tudi njena sestra. Bil je vesel, da se je lahko lotil takšne naloge: »Najprej naj povem, da pomeni to delo tudi nadaljevanje dobrega sodelovanja med pripadniki JLA in civilnim prebivalstvom. Posebno sem zadovoljen, da delam prav kip Majde Šilc. Na njen lik me veže spomin iz študentovskih let, ko sem delal šele prve korake po poti kiparstva. Takrat nam je na akademiji predaval Rodoljub Čolaković, ki je danes član predsedstva, o več ženskah-narodnih herojih. Zelo lepo in slikovito je govoril prav o Majdi Šilc. Takrat si sploh nisem mislil, da bom kdaj videl Ribnico in kraje, kjer se je rodila, živela in se borila Majda Šilc.«⁹⁹

Do konca junija 1977 je Mančić dokončal svoje drugo delo, doprsni kip pesnika Franca Zbašnjaka, ki je bil 26. novembra istega leta¹⁰⁰ postavljen v Dolenji vasi. Tako kot kip Majde Šilc je bil tudi ta v bron odlit v Zagrebu.¹⁰¹ Takoj po zaključku dela se je pripravljaval, »da bo izdelal še kip narodnega heroja in komandanta 14. divizije Mirka Bračiča, po katerem nosi ime vojašnica v Ribnici.«¹⁰² Mančić je Bračičev kip do septembra zmodeliral v mavcu,¹⁰³ končna različica pa je bila odlita v bronu. Postavljen je bil ob vhodu v ribniško vojašnico in slavnostno odkrit med proslavami ob dnevu mladosti, 25. maja 1978.¹⁰⁴

Že pred odkritjem kipa je ribniška občina kiparja nagradila za opravljeno delo. »Med dobitniki plakete Jelenov žleb' je bil tudi kipar Saša Mančić, ki je do pred kratkim služil vojaški rok v Ribnici. Na podelitev priznanja ob občinskem prazniku je prišel iz Novega Sada. Bil je prijetno presenečen.«¹⁰⁵ Bračičev doprsni kip je bil v naslednjih letih prizorišče svečanosti, tudi komemoracij ob prvem novembru.¹⁰⁶

Vojaška pekarna v Mariboru

Poleg Titovega kipa v Novem mestu je bil v vojaški pekarni v Mariboru postavljen še en maršalov celopostavni kip, toda podatki o njem so skopi. Kaže, da postavitev kipa ni bila zabeležena v časopisju, tako da se moramo zanesti na ustne vire. Eden izmed delavcev v pekarni je trdil, da je železobetonski kip nadnaravne velikosti delo po imenu neznanega vojaka iz Makedonije, ki ga je izdelal med služenjem vojaškega roka v Mariboru v drugi polovici sedemdesetih let; kasneje naj bi postal akademski kipar. Pri kompoziciji se je neznan umetnik nedvomno zgledoval po maršalovem portretu, ki ga je leta 1947 naslikal Dorđe Andrejević Kun, saj tako slika kot kip prikazujeta Tita v času druge svetovne vojne, oblečenega v uniformo in ogrnjene v plašč. Kip naj bi naročilo vojaško vodstvo. Večkrat je bil prepleskan s temno sivo barvo, stal pa je na betonskih temeljih ter nizkem podstavku, obloženem z marmorjem.¹⁰⁷

Vojašnica Dušana Kvedra Tomaža na Ptujju

Doprsni kip je bil postavljen tudi v vojašnici na Ptujju na naslovu Vičava 1, od leta 1979 poimenovani po narodnem heroju Dušanu Kvedru Tomažu (1915–1966). Tudi ta spomenik je bil postavljen po načrtu vojakov ter odkrit na dan enote, 15. julija 1981.¹⁰⁸ Iz betona ga je izdelal po imenu neznan vojak. Novejša raziskava (ki se sklicuje na ustne vire) navaja, da je bil kipar vojak doma iz Arandelovca, s katerim je bila ptujška občina od leta 1967 pobratena. Morda od tod izvira napačna navedba, da je bilo doprsje iz belega marmorja, po katerem slovi to srbsko mesto.¹⁰⁹ Kip je bil postavljen na visok podstavek, okoli katerega so bili razporejeni štiri nižajoci se kvadri, na katerih so bili izpisani upodobljenčevo ime, nazivi in letnici rojstva ter smrti. Ptujski časnik *Tednik* je poročal: »S tradicionalnim zborom so včeraj v ptujski vojašnici obeležili 3. dan enote Dušan Kveder Tomaž. Za to priložnost so se izredno skrbno pripravili: skupina vojakov je pripravila idejni projekt za izdelavo doprsnega kipa heroju, po katerem nosi enota ime in ki je bil včeraj odkrit. Zbrani ob spomeniku so vojaki obljubili, da bodo zvesto sledili izročilu Dušana Kvedra.«¹¹⁰ Ker so dan enote v vojašnici praznovali tudi v naslednjih letih ter z njim ohranjali »sporočilo v ohranjanju spomina in dela našega velikega revolucionarja«, je doprsni kip ostal v središču proslav.¹¹¹

⁹⁸ Primc, Vstani, mladina, str. 1.

⁹⁹ Glavonjič, Kip junakinji, str. 24.

¹⁰⁰ *Dolenjski list*, 24. 11. 1977, str. 1, »Sprejem«; Primc, Odkrili kip, str. 19.

¹⁰¹ *Dolenjski list*, 28. 4. 1977, str. 19, »Še en kip«.

¹⁰² *Dolenjski list*, 30. 6. 1977, str. 5, »Zbašnjakov kip«.

¹⁰³ *Dolenjski list*, 22. 9. 1977, str. 5, »Kip heroja«.

¹⁰⁴ Glavonjič, Koledar prireditev, str. 19; M. P., Koledar prireditev, str. 10; Glavonjič, Vrsta proslav, str. 18.

¹⁰⁵ *Dolenjski list*, 6. 4. 1978, str. 19, »Priznanje kiparju«.

¹⁰⁶ *Dolenjski list*, 4. 11. 1982, str. 17, »Poklonili«.

¹⁰⁷ Podatki mag. Andreje Rakovec z ZRC SAZU in Boruta Wenzla.

¹⁰⁸ V. S., Dan enote, str. 2.

¹⁰⁹ »Doprsni kipi in drugi spomeniki NOB«. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/dolane-30.html> (2. 6. 2021).

¹¹⁰ MG, Doprsni kip, str. 1.

¹¹¹ MG, Prenašanje, str. 1.

Že v letu odkritja spomenika je bila njegova neposredna okolica dopolnjena z okrasno fontano. Za dan topništva, 7. oktobra 1981, so se v vojašnici zbrali številni obiskovalci, ki so prisostvovali slavnostnemu programu, vključno z odprtjem fontane. »Izdelal jo je Drago Miklavčič iz Titovega Velenja; potrebne elemente za gradnjo pa je prispeval Vegrad iz Titovega Velenja.«¹¹²

Vojašnica Pohorskega bataljona v Slovenski Bistrici

V vojašnici v Slovenski Bistrici so spomin na Pohorski bataljon gojili tako, da so sodelovali pri proslavah in oskrbovali spomenike na Pohorju. Ob dnevu vstaje, 22. julija 1982, so spominsko obeležje postavili tudi sredi vojašnice. V prisotnosti vojakov, starešin, lokalnih predstavnikov politike in gospodarstva ter staršev vojakov, ki so istega dne prisegli ob začetku vojaškega roka, so odkrili spomenik pohorskim partizanom. Edino poročilo, ki ga je objavil tisk, je izpostavljalo, da so na spomenik »tako starešine kot vojaki še posebno ponosni, saj ga je ustvarjalo večje število vojakov, starešin in tudi civilni prebivalci«.¹¹³ Spomenik je bil sestavljen iz treh delov. Na vrhu je stal 80 centimetrov visok aluminijast kip s podobami ranjenca, partizanke in partizana, ki ju brani s puško. Spomenik je izdelal znani srbski akademski kipar Oto Logo (1931–2016), sicer avtor številnih spomeniških skulptur po Srbiji in tujini, ki je vrsto let pred odkritjem v tej vojašnici služil vojaški rok. Kip, ki ga je ustvaril v tem času, je bil najprej razstavljen v domu JLA. Ko je dom prenehal delovati, je bila skulptura preseljena v prostore vojašnice in šele zatem uporabljena kot spomeniška plastika v vojašniškem parku.¹¹⁴ Logov kip je stal na granitnem podstavku, ki so ga izdelali delavci granitne industrije Cezlak na Pohorju. Pri tleh je stal še betonski »nosilni podstavek iz petih krakov, ki simbolizirajo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov«. Med kraki je bil urejen cvetlični nasad. Na granitni podstavek je bila pritrjena spominska plošča s srbskim napisom: VI ŽIVITE U NAMA / POHORSKIM PARTIZANIMA / PRIPADNICI GARNIZONA. Napis je po mnenju poročevalca *Tednika* celoten spomenik preobrazil v »poseben prispevek obranjanja tradicij NOB in še posebno pohorskim partizanom«. Potem ko je spomenik odkril predsednik slovenskobistriške občinske Zveze borcev Milan Ivanuša, so vojake nagovorili in jim čestitali tudi drugi govorniki.¹¹⁵

Usode spomenikov po letu 1991

Potem ko je vojašnice JLA prevzela Slovenska vojska, so simboli armade postali nezaželeni. Iz vo-

jašnic so izginili tudi nekateri spomeniki. Ker so bili tako ali tako nedostopni širši javnosti, odstranitev pa vojska ni podrobno dokumentirala, je mogoče večkrat ugotoviti zgolj to, da spomenika na nekdanji lokaciji ni več in da njegova usoda ni znana. O tem, ali so končali pri zasebnih zbiralcih, na smetišču ali kod drugod, lahko zgolj ugibamo. Treba pa je poudariti, da je neznankam izginila manjšina, tj. šest od petnajstih spomenikov.

Podatki so neznani predvsem za vojašnice, ki so zdaj opuščene. Nič ni znanega o doprsem kipu Slavka Šlandra v Celju, kipu *Zmage* na Stari Vrhnikih, doprsem kipu Mirka Bračiča v Ribnici ter doprsem kipu Dušana Kvedra na Ptujju. Bračičev kip naj bi na svojem mestu stal tudi po odhodu vojakov JLA, šele po namestitvi Teritorialne obrambe pa je bil poškodovan (očitno prestreljen s strelnim orožjem) in umaknjen neznankam. Na njegov podstavek so bili nato nameščeni nastavki za drogove zastav.¹¹⁶ V zvezi s Kvedrovim kipom je mogoče zaslediti navedbe, da so načrtovali njegovo selitev v ptujski Sončni park¹¹⁷ in da ga je leta 2012 zaradi zaščite pred vandalskimi napadi prevzel Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož.¹¹⁸ V resnici muzej kipa ne hrani niti nima dokumentacije o prevzemu,¹¹⁹ tako da je usoda doprsja neznana. V opuščeni vojašnici stojijo le še kvadri s Kvedrovim imenom. Kar se tiče doprsnega kipa Ljuba Šercerja v ljubljanski vojašnici, mu je prav tako nemogoče priti na sled, saj je bila vojašnica v devetdesetih letih porušena, na njenem mestu pa zgrajen Bežigranski dvor. Usoda kipa ni znana niti njegovemu avtorju Viktorju Plestenjaku. Prav tako ni zabeleženega nič o doprsju Majde Šilc iz novomeške vojašnice, vendar pa, kot je bilo omenjeno, obstaja verjetnost, da ta spomenik sploh ni bil odkrit.

Ohranjena je večina, to je devet spomenikov, med katerimi sta oba Titova kipa. Kip iz novomeške vojašnice je bil odstranjen po osamosvojitvi. Prevzel ga je Dolenjski muzej v Novem mestu, ki ga še danes hrani na javno dostopnem vrtu pred Ropasovo hišo. Tam je nekoč prišlo do vandalskega napada; kip je bil polit z rdečo barvo, katere sledovi so vidni še danes; spet drugi naj bi pred kip polagali cvetje in sveče.¹²⁰ *Dolenjski list*, ki je dve desetletji prej tako navdušeno hvalil kip in kiparja Hudeka, je ob selitvi objavil fotografijo kipa na novi lokaciji in meditiral o minljivosti vsega: »Kip maršala Tita v (nad)naravni velikosti, ki je včasih stal v novomeški vojašnici, je našel zadnje zatočišče na dvorišču ene od stavb Dolenjskega muzeja, ob zarjavelem topu, ostanku kmečkih sani in med kamni med vojno požganih dolenjskih gradov. Maršalov kamniti lik

¹¹² Podatki Daniela Divjaka.

¹¹⁷ MG, V dobro, str. 8. Gl. tudi Po poteh, str. 191.

¹¹⁸ Lepej, Kakšen je, str. 6.

¹¹⁹ Podatki muzejske svetnice mag. Nataše Kolar iz Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož.

¹²⁰ Podatki kustosinje zgodovinarke Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja.

¹¹² MG, Uspešni, str. 3.

¹¹³ Horvat, Odkrili spominsko, str. 5.

¹¹⁴ Penič, Zbornik spomenikov, str. 42.

¹¹⁵ Horvat, Odkrili spominsko, str. 5.

Tabela 1. Spomeniki – dela kiparjev vojakov v slovenskih vojašnicah JLA.

Spomenik	Tip spomenika	Kraj vojašnice	Avtor	Datum odkritja	Današnje stanje
Slavko Šlander Aleš	Doprni kip	Celje	Vojislav Orlandić	11. 9. 1967	Neznana usoda
Ljubo Šerčer	Doprni kip	Ljubljana	Viktor Plestenjak	21. 12. 1971	Neznana usoda
Josip Broz Tito	Celopostavni kip	Novo mesto	Pavao Hudek, Zvonimir Puškarić	25. 5. 1972	Prestavljen v Dolenjski muzej
Matija Gubec	Celopostavni kip	Novo mesto	Pavao Hudek	12. 12. 1972	Stoji na prvotnem mestu
Majda Šilc	Doprni kip	Novo mesto	Pavao Hudek	Neznano, morda nepostavljeno	Neznana usoda
Slava Klavara	Doprni kip	Maribor	Miroљub Kostić	4. 7. 1974	Stoji na prvotnem mestu
Franc Rozman Stane	Celopostavni kip	Maribor	Miroљub Kostić	18. 7. 1974	Prestavljen v vojašnico v Celju
<i>Zmaga</i>	Celopostavni kip	Stara Vrhnika	Ljubodrag Jovanović	1. 8. 1974	Neznana usoda
Jože Menih Rajko	Doprni kip	Celje	Miodrag Jeremić, Jurij Kobe	20. 12. 1974	Stoji na prvotnem mestu
Jože Gregorčič Gorenjc	Celopostavni kip	Škofja Loka	Predrag Građanin	25. 10. 1975	Stoji na prvotnem mestu
Mirko Bračić	Doprni kip	Ribnica	Aleksandar Mančić	25. 5. 1978	Neznana usoda
Slavko Šlander Aleš in Šlandrova brigada	Relief	Celje	Branko Suhy	7. 9. 1979	Stoji na prvotnem mestu
Josip Broz Tito	Celopostavni kip	Maribor	Neznani, morda iz Makedonije	Domnevno druga polovica 70. let	Stoji na prvotnem mestu
Dušan Kveder Tomaž	Doprni kip	Ptuj	Neznani, morda iz Arandelovca	15. 7. 1981	Neznana usoda
Pohorski partizani	Skupina treh figur	Slovenska Bistrica	Oto Logo	22. 7. 1982	Stoji na prvotnem mestu

*srepo zre proti zahodu in obrača hrbet tistemu delu njegove nekdanje države, kjer se, tudi v njegovem imenu in z njegovo zapuščino, dogaja krvava balkanska ribta.*¹²¹

Titov kip v mariborski vojaški pekarni je imel menda ob zasedbi leta 1991 odlomljen nos, v naslednjih letih pa je bil mnogokrat (delno) prebarvan s spreji, tudi pozlačen, ali pografitiran, zlasti potem, ko je v njegovi okolici začel delovati center alternativne kulture. Odbiti nos je bil leta 2019 nadomeščen z novim, ki je delo akademskega kiparja Marijana Mirta. Prav tako se je večkrat spremenila mikrolokacija kipa znotraj kompleksa.¹²² Spomenik so hoteli večkrat odstraniti, saj ga je Slovenska vojska sredi devetdesetih let nameravala prenesti v spominski park pri mariborski Kadetnici, leta 2011 pa so ga želeli delavci, ki so prenavljali nekdanjo upravno stavbo, odpeljati na deponijo. V obeh primerih so upravniki možnost zavrnili ter vztrajali, da skulptura pripada tej lokaciji.¹²³

Na nekdanjem mestu sta ostala tudi kip Matije Gubca, ki, opremljen z informativno tablo o upodobljenčevi zgodovinski vlogi, stoji znotraj kompleksa novomeške vojašnice,¹²⁴ ter mariborski doprni kip

Slave Klavara, četudi vojašnica ne obstaja več (kip stoji v Parku mladih, blizu Ulice Pariške komune). Menihovo doprsje in Šlandrov relief še danes stojita na dvorišču celjske vojašnice. V slovenskobistriški vojašnici je ohranjen spomenik pohorskim partizanom, le da stoji na novem granitnem podstavku s ploščo, na kateri je bil srbski napis nadomeščen s slovenskim: *V SPOMIN / POHORSKIM / PARTIZANOM*.¹²⁵ Kip Jožeta Gregorčiča v Škofji Loki je prav tako mogoče najti na isti lokaciji, ki pa ni več del vojašniškega kompleksa in je prosto dostopna. Spomenik in park okoli njega sta bila vrsto let zanemarjena, kipu pa so odbili roko z granato in del obraza. Leta 2012 so podobo spomenika osvežili mladi tuji prostovoljci v okviru delovne akcije, ki jo je vodil škofjeloški mladinski kulturni center Zavod O. V novo Gregorčičevo dlan so namesto granate stisnili jabolko. Prav tako je bila tlakovana okolica spomenika. Park je bil odprt 1. septembra 2012;¹²⁶ danes je v njem urejen kolesarski poligon.

ogled še ena skulptura Matije Gubca. To skulpturo so, tako kot vse preostale eksponate, vojaki JLA avgusta 1991 odpravili v Srbijo.

¹²⁵ Podatki Draga Selinška.

¹²⁶ Hanc, Marjana. »Heroj Jože Gregorčič Gorenjc namesto bombe dobil jabolko«. Dostopno na: <https://old.delo.si/novice/slovenija/heroj-joze-gregorcic-gorenjc-namesto-bombe-dobil-jabolko.html> (8. 6. 2021).

¹²¹ *Dolenjski list*, 11. 6. 1992, str. 16, »Tako preide«.

¹²² Podatki akademskega kiparja Marijana Mirta.

¹²³ Podatki Boruta Wenzla.

¹²⁴ Podatki polkovnika Vasilija Maraša in kustosinje Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja. V vojašnici je bila postavljena tudi razstava o Gubčevi brigadi, v okviru katere je bila na

Zanimiva je usoda mariborskega kipa Franca Rozmana Staneta. Leta 2020 je namreč vojašnica v Celju praznovala sedmo obletnico poimenovanja po tem komandantu in ob tej priložnosti je bil urejen spominski park, kamor je bil prenesen mariborski kip. Že v preteklih letih so se v celjski vojašnici »trudili pridobiti spomenik, ki bi izkazoval Rozmanovo pomembnost za slovenski narod in krepil kolektivni duh v vojašnici«. To jim je nazadnje uspelo v dogovoru s poveljnikom 72. brigade in mariborsko vojašnico. *Novi tednik* je poročal: »Premik več kot tri metre visokega betonskega spomenika je na začetku predstavljal skrb in izziv, vendar sta se prevoz in postavitve na novo mesto končala uspešno in brez poškodb. Spomenik bo tako v vojašnici izkazoval spoštovanje do lastne preteklosti in negovanje tradicije za prihodnje rodove.« Odkritje spomenika je bilo načrtovano za obletnico komandantove smrti, 7. novembra, toda zaradi pandemije je bilo prestavljeno na 26. marec 2021, ob obletnici Rozmanovega rojstva.¹²⁷ Kip je postavljen v bližini Menihovega doprsja in Šlandrovega reliefa, tako da skupaj sestavljajo galerijo kiparjev vojakov JLA v malem.

Odkrivanje spomenikov v vojašnicah se je nadaljevalo tudi potem, ko jih je prevzela Slovenska vojska. Kot je bilo omenjeno, je Franc Rozman Stane še vedno dobrodošel gost slovenskih vojašnic, zato ne preseneča, da je bil leta 2003 v ljubljanski vojašnici, ki danes nosi ime Edvarda Peperka, odkrit še en njegov spomenik, delo Janeza Pirnata, četudi je dogodek izzval politične ter ideološke polemike o primernosti tovrstne počastitve.¹²⁸ Leta 2012 je bil v kompleksu nekdanje meljske vojašnice v Mariboru odprt Spominski gaj generala Maistra, v katerem je bilo naslednja leta odkritih več oblikovno raznorodnih spomenikov, ki spominjajo na vojne 20. stoletja ter osebe, vpletene vanje. V letu stoletnice smrti Ivana Cankarja, 2018, je bil književniku odkrit doprsni kip v vojašnici na Vrhniki, delo Edina Ščuka; gre verjetno za prvi spomenik umetniku znotraj slovenskih vojašniških kompleksov. Trenutno najmlajši je doprsni kip Rudolfa Maistra, odlitek umetnine Nikolaja Pirnata, postavljen leta 2020 v parku mariborske vojašnice, ki se od leta 1992 imenuje po generalu.

Zaključek

Spomeniki v slovenskih vojašnicah so segment memorialne dediščine, ki še ni bil obravnavan kot celota. Gre za specifičen tip spomenikov, saj so za razliko od večine obeležij, ki stojijo na karseda frekventnih prostorih, usmerjeni le na ozek segment naslovnikov, ki jim je dovoljeno gibanje v vojaških prostorih. Posledično so slabo znani v širši javnosti in tudi pomanjkljivo dokumentirani v literaturi ter arhi-

vih. To še bolj velja v primerih, ko so bili spomeniki umaknjeni z nekdanjih lokacij. Odstranjevanje javnih spomenikov že samo po sebi običajno v virih pusti le malo sledov, to pa v še večji meri velja za spomenike s prostorov, na katere javnost ni imela dostopa. Tako je neznankam izginilo šest izmed petnajstih obravnavanih kipov, del kiparjev vojakov JLA. Morda bi lahko dandanes ocenili, da to ni prevelika škoda, češ da skulpture niso imele umetniške vrednosti. Četudi kipom, ki so običajno nastajali v vojaško robotih, neplemenitih materialih, kot je beton, res ne moremo pripisati visoke umetniške vrednosti – in tudi večina kiparjev se pozneje ni proslavila s svojimi deli –, je vendarle treba upoštevati, da je šlo za dela mladih akademskih kiparjev in ne popolnih laikov. Prav tako je mogoče gliptoteko, zbrano v prispevku, obravnavati kot odraz specifičnosti JLA in Jugoslavije nasploh. Država je skušala državljanke oplemenititi s konzumiranjem in ustvarjanjem kulture, kar je med drugim storila z vnašanjem kulture v širšo javnost, tudi v vojsko. Rezultati so bili omejeni, toda umetniško talentirani posamezniki so zahvaljujoč tej politiki lahko ustvarjali dela, ki so vsebovala sporočila, vsečna političnemu in vojaškemu vrhu. V tem okviru so nastajale tudi spomeniške skulpture v vojašnicah. S tem, da so kipe običajno ustvarjali vojaki iz drugih jugoslovanskih republik, se je na simbolni ravni utrjeval status JLA kot »kovačnice bratstva in enotnosti«. Čas je pokazal, da so bile vse te aktivnosti jalove, toda spomeniki so še vedno relikti idealov, v katere so nekoč verjeli tako vodje vojašnic kot tudi kiparji vojaki.¹²⁹

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

- Delo*, 1959, 1974, 1979.
Dolenjski list, 1972, 1977, 1978, 1979, 1982, 1992.
Glas Gorenjske, 1959.
Glas Notranjske, 1966.
Glas, 1979.
Hrvatska obrana, 1916.
Jutro, 1927.
Ljudska pravica, 1956.
Mariborski večernik Jutra, 1927.
Novi tednik, 1979.
Slovenec, 1916, 1927, 1938.
Slovenski poročevalec, 1958.

¹²⁷ Ferlež, *Obeležje*, str. 45; Feldin, *Celje*, str. 11; podatki majorja Andreja Kresnika.

¹²⁸ Gl. *Svobodna Slovenija*, 8. 5. 2003, str. 6, »V Ljubljani«.

¹²⁹ Za posredovane podatke se zahvaljujem Viktorju Ajdu, kustosinji zgodovinarke Marjeti Bregar, Danielu Divjaku, mag. Nataši Kolar, majorju Andreju Kresniku, Borutu Kruderju, polkovniku Vasiliju Marašu, akademskemu kiparju Marijanu Mirtu, muzejski svetnici dr. Mariji Počivavšek, Dragu Selinšku, akademskemu kiparju Viktorju Plestenjaku, konservatorski svetovalki prof. Juditi Podgornik Zaletelj, mag. Andreji Rakovec, konservatorskemu svetovalcu Borisu Vičiču in Borutu Wenzlu.

Straža, 1916.
Svobodna Slovenija, 2003.
Štajerski gospodar, 1942.
Tovariš, 1956.
Železar: glasilo delovnega kolektiva SŽ Železarne Jesenice, 1961, 1975.

LITERATURA

- ABV.: Slovesno odkritje spomenika. *Glas*, 12. 7. 1977, str. 20.
- B. B.: Vse pripravljeno za praznik. *Delo*, 19. 12. 1979, str. 10.
- B. S.: Karavla bo nosila ime Miha Marinka. *Delo*, 13. 8. 1985, str. 1.
- Božič, F.: Celje. *Novi tednik*, 26. 9. 1974, str. 12.
- Božič, Franci: Da bi heroj živel ... *Delo*, 19. 12. 1974, str. 10.
- Breščak, Mateja: *Frančišek Smerdu (1908–1964), donacija Narodni galeriji*. Ljubljana: Narodna galerija, 2020.
- Čakširan, Vlatko: *Kolonija likovnih umjetnika Železarske Slatke 1971–1990: povijesni pregled: izložba Gradskog muzeja Sisak*. Sisak: Gradski muzej, 2012.
- Čopič, Špelca in Prelovšek, Damjan in Žitko, Sonja: *Ljubljansko kiparstvo na prostem*. Ljubljana: DŽS, 1991.
- Čopič, Špelca: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.
- D. K.: Številne slovesnosti ob 30-letnici JLA. *Pri-morski dnevnik*, 22. 12. 1971, str. 1.
- Densford, Kathryn E.: »Brambovci v železu: merilo javne podpore v zaledju v času prve svetovne vojne«. *Zgodovina za vse* 28, 2021, št. 1, str. 15–24.
- Dokl, S.: Pred praznikom. *Delo*, 6. 10. 1972, str. 7.
- Dokl, S.: V spomin Gubcu. *Delo*, 13. 12. 1972, str. 7.
- Dokl, Slavko: Veliko dejanje. *Delo*, 15. 8. 1972, str. 7.
- Dokl, Slavko: Vsi smo ponosni nanj ... *Dolenjski list*, 25. 6. 1972, str. 24.
- Dopisniki Dela in Tanjug: Slovesnosti ob dnevu JLA. *Delo*, 23. 12. 1974, str. 2.
- ec: Spomenik heroju Šlandru v Celju. *Celjski tednik*, 14. 9. 1967, str. 1.
- Feldin, Brane: Celje. *Svobodna beseda*, april 2021, str. 11.
- Ferlež, Aleksandra: Obležje ob obletnici. *Novi tednik*, 12. 11. 2020, str. 45.
- Glavonjič, M.: Koledar prireditev. *Dolenjski list*, 26. 1. 1978, str. 19.
- Glavonjič, M.: Vrsta proslav pred vrati. *Dolenjski list*, 20. 4. 1978, str. 18.
- Glavonjič, Milan: Kip junakinji Majdi Šilc. *Dolenjski list*, 24. 3. 1977, str. 24.
- Globočnik, Damir: *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Govekar, J.: Spomenik junaku Jožetu Gregorčiču. *Glas*, 31. 10. 1975, str. 16.
- Grivec, F.: Obisk v ribniškem garnizonu. *Novice: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva občin Kočevje in Ribnica*, 20. 12. 1963, str. 3.
- Horvat, Viktor: Odkrili spominsko obležje NOB v vojašnici Pohorski bataljon. *Tednik*, 29. 7. 1982, str. 5.
- I. P.: Karavlo na Viču pri Dravogradu bodo poimenovali po Francu Leskošku - Luki. *Delo*, 4. 8. 1984, str. 6.
- Ilich Klančnik, Breda in Kovačič, Nadja in Rogina, Bojana: *Stane Jarm – kipar*. Kočevje: Pokrajinski muzej, 2012.
- J.: Slovesnost v vojašnici. *Glas*, 23. 12. 1963, str. 1.
- J. Kr.: Vojislav Orlandić. *Celjski tednik*, 14. 9. 1967, str. 2.
- Jakopič, Albert (ur.): *Vodnik po partizanskih poteh*. Ljubljana: Založba Borec, 1978.
- Jerman, Jože in Fideršek, Franc in Božič, Franci: Mladi vojaki prisegli. *Delo*, 19. 7. 1974, str. 5.
- Jezernik, Božidar: *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.
- jg: Odkritje spomenika Jožetu Gregorčiču. *Glas*, 28. 10. 1975, str. 1.
- Kolar, Franci: Po 30 letih junaškega boja Milana Majcna in Jančija Mevžlja v Murnicah. *Dolenjski list*, 11. 2. 1971, str. 5.
- Kos, Alojz (ur.): *Po poti spominov: radovljiški zbornik*. Radovljica: Občinska konferenca SZDL, 1990.
- Križaj, Miomir: Spomenik ljubljanskega črnovojniškega polka na srbskem bojišču. *Vojnozgodovinski zbornik* 32, 2008, str. 24–25.
- Lepej, Stanko: Kakšen je naš odnos do polpretekle zgodovine?. *Štajerski tednik*, 27. 7. 2012, str. 6.
- M. K.: Karavla maršala Tita. *Delo*, 24. 5. 1982, str. 2.
- M. K.: Spomenik Slavi Klavori. *Delo*, 5. 7. 1974, str. 5.
- M. P.: Koledar prireditev. *Delo*, 31. 1. 1978, str. 10.
- M. S.: Proslave ob Dnevu JLA. *Zbor občanov: glasilo SZDL Ljubljana-Bežigrad*, 27. 12. 1971, str. 4.
- Marković, Zvezdan: *Jugoslovska ljudska armada (1945–1991)*. Ljubljana: Založba Defensor, 2007.
- Medved, Drago: Knežji duh v vojašnici. *Delo*, 18. 7. 1991, str. 9.
- MG: Doprsni kip Dušanu Kvedru-Tomažu. *Tednik*, 16. 7. 1981, str. 1.
- MG: Prenašanje revolucionarnih tradicij. *Tednik*, 15. 7. 1982, str. 1.
- MG: Uspešni na vseh področjih. *Tednik*, 15. 10. 1981, str. 3.
- MG: V dobro Ptuja naj se podpre predlog za 14 pokrajin. *Štajerski tednik*, 28. 9. 2007, str. 8.
- Miglič, Gozdana: *Spomin je moč: pomniki revolucije v občini Ljubljana-Šiška*. Ljubljana: OK SZDL Ljubljana-Šiška, 1985.
- Mrvič, S.: Naša armada v delih vojakov. *Novi tednik*, 14. 11. 1974, str. 8.

- Muser, Ema: *Spomeniki naj govore: zbornik spomenikov NOB v občini Novo mesto*. Novo mesto: Občinski odbor Zveze združenj borcev NOB, 1972.
- N. L.: Vojak v kamnu. *Delo*, 2. 8. 1974, str. 5.
- Ovčak, Tomaž: Neponovljiva sporočila s soške fronte 'ne obstajajo', ker jih stroka (še) ni odkrila. *Delo*, 17. 3. 1999, str. 14.
- P. B.: Proslave za dan JLA v Zasavju. *Delo*, 18. 12. 1974, str. 15.
- Penič, Lojze: *Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica: Občinski odbor Zveze združenj borcev NOV, Samoupravna interesna kulturna skupnost; Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1976.
- Pezelj, J.: Več tisoč poljubov. *Dolenjski list*, 21. 12. 1972, str. 12.
- Pipán, David Erik: Spomenik hrabrim braniteljem Rombona. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 2, 2003, str. 48–52.
- Po poteh krajev spomina – spomeniki in spominska obeležja 20. stoletja na območju nekdanje ptujске občine. *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju* (ur. Ljubica Šuligoj). Ptuj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2005, str. 173–198.
- Primc, J.: Odkrili kip svojemu pesniku. *Dolenjski glas*, 8. 12. 1977, str. 19.
- Primc, J.: Vstani, mladina, in stoj kakor hrast!. *Dolenjski list*, 3. 4. 1980, str. 1.
- Rakovec, Andreja: Mariborski spomeniki znanim osebnostim: o vlogi naročnikov in umetnikov v drugi polovici 20. in na začetku 21. stoletja. *Acta historiae artis Slovenica* 20, 2015, št. 1, str. 197–235.
- Rakovec, Andreja: *Spomeniki znanih osebnosti v Mariboru* (zloženska). Maribor: Umetnostna galerija, s. d.
- Rauchensteiner, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918*. Wien: Böhlau, 2014.
- Rodman, Magda: Kip sv. Barbare v Vipavi. *Vipavski glas* 14, 1999, št. 50, str. 31–32.
- S. D.: Spomenik heroju v vojašnici. *Delo*, 29. 10. 1971, str. 6.
- S. D.: Spominski relief Šlandrovi brigadi. *Delo*, 6. 9. 1979, str. 12.
- Saje, S.: Po poti Kardeljeve misli. *Glas*, 17. 8. 1979, str. 1.
- Saje, S.: Spoštljiva zahvala Titovemu delu. *Glas*, 25. 5. 1982, str. 1.
- Soban, Branko: Karavla v Prosenjakovcih bo nosila ime Miha Marinka. *Delo*, 14. 8. 1985, str. 2.
- Soban, Branko: Vojaki imajo nov klub. *Delo*, 1. 3. 1978, str. 10.
- Spomeniki NOB na Poljanah*. Ljubljana: Zveza borcev terena 24 talcev, 1960.
- Stružnik, L.: Spomenik heroju Gregorčiču. *Delo*, 27. 10. 1975, str. 8.
- Šarac, Darko: *Prostorski in urbanistični razvoj mesta Ljubljane skozi čas: vpliv vojsk na razvoj mesta*. Maribor: Obzorja, 2021.
- Švajncer, Janez J.: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- V. S.: Dan enote Dušana Kvedra-Tomaža. *Delo*, 17. 7. 1981, str. 2.
- V. Š.: Razstava del vojakov – umetnikov. *Delo*, 16. 12. 1969, str. 5.
- Vrabl, Tone: Simbol sloge. *Novi tednik*, 20. 9. 1979, str. 3.
- Vrabl, Tone: Spomenik heroju. *Novi tednik*, 19. 12. 1974, str. 2.
- Vrabl, Tone: Trdnjša meja s Titom. *Novi tednik*, 13. 5. 1982, str. 7.
- Vresnik, Drago: Vojak sklesal Stanetov kip. *Delo*, 19. 7. 1974, str. 7.
- Vrišer, Sergej: Dva nova spomenika NOB v Mariboru. *Večer*, 17. 7. 1974, str. 7.
- Zadnikar, Janez: Umetniki v sivih haljah. *Delo*, 24. 8. 1968, str. 17.

SPLETNI VIRI

»Doprnsni kipi in drugi spomeniki NOB«:
<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/dolane-30.html>

Hanc, Marjana: »Heroj Jože Gregorčič Gorenjc namesto bombe dobil jabolko«:
<https://old.delo.si/novice/slovenija/heroj-joze-gregorcic-gorenjc-namesto-bombe-dobil-jabolko.html>

»Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru: njegov pomen in materialna dediščina«:
<http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>

»Velike Bloke, kasarna – spomenik«:
<https://obelezja.wordpress.com/2018/03/17/velike-bloke-kasarna-spomenik/>

S U M M A R Y

Sculptors–soldiers' monuments gracing Yugoslav People's Army barracks in Slovenia

One of many social groups aspiring to commemorate its past with monuments is the army and its institutions. Slovenia boasts a long history of monuments erected on the initiative of various national

armies to preserve the memory of their commanders, victories, and casualties. Monuments were also unveiled in the courtyards of military barracks, inaccessible to the general public. Aiming to cast itself as a promoter and supporter of visual arts, the Yugoslav People's Army upheld this tradition after the Second World War and decorated several barracks and border posts with monuments to Partisans, national heroes, and postwar politicians, produced by acclaimed sculptors. However, the fifteen-year period between the end of the 1960s and the early 1980s also saw a growing trend of Slovenian barracks gracing their premises with monuments that artistically talented conscripts, mainly fresh art academy graduates, constructed during their compulsory military service to help preserve the memory of national heroes and other central figures of Yugoslavia's military history (from Matija Gubec to Josip Broz Tito) that gave names to respective barracks. Initiatives to erect busts or full-length statues in their honour could be given by sculptors–soldiers themselves in the desire

to impress a memory of their training as well as to create a symbol identifying the entire military complex. On the other hand, monuments could also be procured by commanding officers who took a vested interest in such projects. Some barracks that provided artistically talented conscripts with support and material assistance for their creativity even erected a number of monuments. Given that sculptors–soldiers usually came from other Yugoslav republics, the monuments also symbolized brotherhood and unity among various parts of the state and magnified the status of the army as the “forge” of these values. Whereas a detailed inventory has yet to be made, fifteen such monuments have been documented so far. Most were constructed of concrete and bronze, and solemnly unveiled in the courtyards or parks of barracks. After 1991, six monuments were transferred to unknown locations and nine remain standing on the grounds of the former barracks or those still operating under the Slovenian Armed Forces, largely inaccessible to the general public.

*Doprsni kip Slavka Šlandra v Celju.
Foto Celjski tednik, 14. 9. 1967, str. 1.*

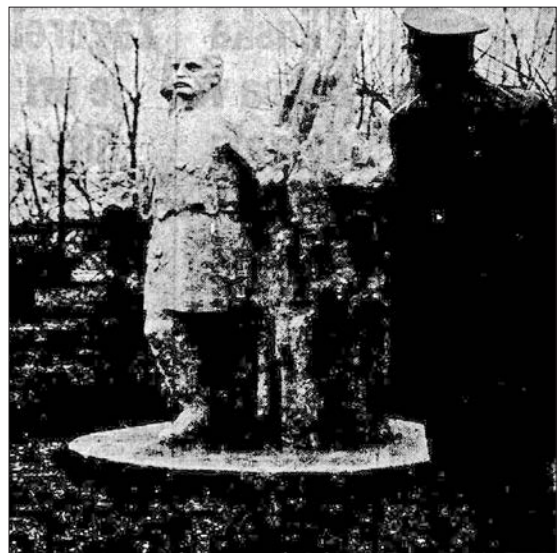
*Kip Josipa Broza Tita v Novem mestu danes.
Foto Dolenjski muzej.*

*Spomenik Matiji Gubcu v Novem mestu.
Foto Vasilije Maras*

*Kipar Pavao Hudek med ustvarjanjem Titovega kipa.
Foto Slavko Dokl, Dolenjski list, 13. 4. 1972, str. 11.*

*Spomenik Matiji Gubcu v Novem mestu ob odkritju.
Foto Slavko Dokl, Delo, 13. 12. 1972, str. 7.*

*Kipar Mirosljub Kostić med delom na kipu Franca
Rozmana. Foto Bogo Čerin, Delo, 19. 7. 1974, str. 7.*

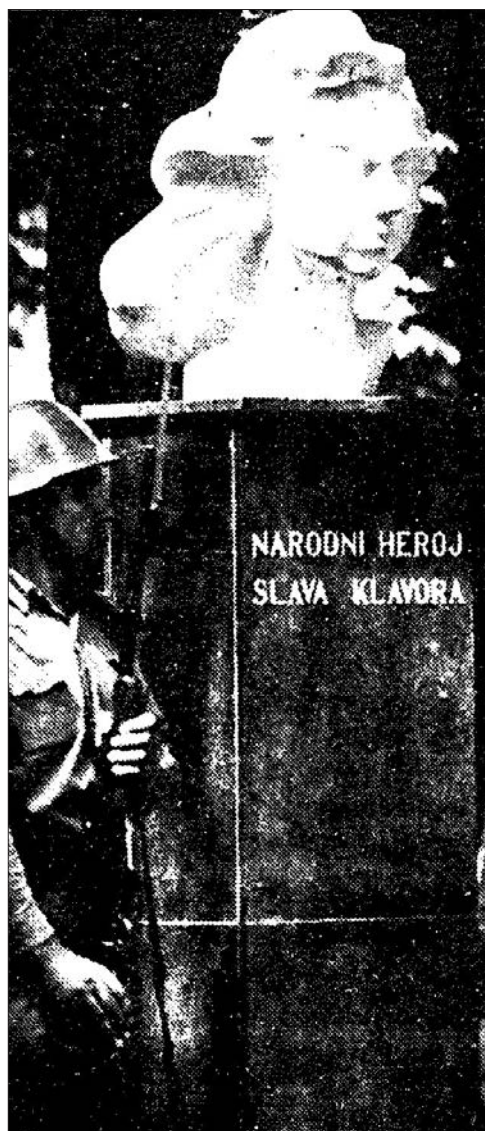
*Spomenik Francu Rozmanu Stanetu v Celju.
Foto Marijan Petan.*

*Doprnsni kip Slave Klavora v Mariboru ob odkritju.
Foto Delo, 5. 7. 1974, str. 5.*

Doprnsni kip Slave Klavora v Mariboru. Foto avtor.

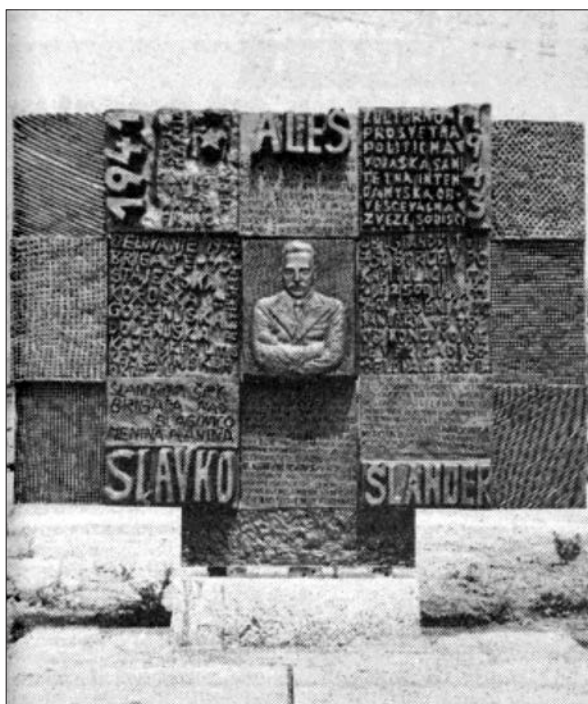
*Odkritje doprsnega kipa Slave Klavora v Mariboru.
Foto Večer, 17. 7. 1974, str. 7.*

*Kip Zmaga na Stari Vrhniki.
Foto Delo, 2. 8. 1974, str. 5.*

*Sestanek avtorjev spomenika Jožetu Menihu
in naročnikov. Foto Novi tednik, 26. 9. 1974, str. 12.*

*Relief Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi v Celju
ob odkritju. Foto Viktor Berk, Novi tednik,
13. 9. 1979, str. 3.*

*Doprsni kip Jožeta Meniha v Celju.
Foto Marijan Petan.*

Relief Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi v Celju. Foto Marijan Petan.

Spomenik junaku Jožetu Gregorčiču

— Bi lahko dobila vojaka Predraga Gradjanina? sva minuli terek na »kapiji« ob vходу v vojašnico Jožeta Gregorčiča v Skofji Loki s fotoreporterjem spraševala fanta, mladega vojaka, ki je bil prav takrat na dežurstvu.

»Malo počakajta,« je dejal, »bomo videli kako bo! Najlaže bi ga dobila popoldne po tretji uri... toda poskusili bomo. Poklical je svojega starejšega kolega, deseterja, ta je poklical komandanta enote in čez nekaj minut naju je komandant že sprejel v svoji delovni sobi.

— Pogovorila bi se rada z vojakom Predragom Gradjaninom, kitarjem, fantom, ki je ustvaril kip, skulpturo, narodnega heroja Jožeta Gregorčiča, katerega slovesno odkritje je bilo minulo soboto! sva zaupala svojo željo komandantu. Takoj je bil za to. Čez nekaj minut je tudi Predrag že sedel v komandantovi delovni sobi.

Predrag Gradjanin je Beograjec. Rojen je bil sicer v Vrnjački Banji, toda zdaj že več let živi v jugoslovanskem glavnem mestu.

»Po poklicu sem kipar,« je začel pripovedovati. »Obiskoval sem šolo

za upodabljajočo umetnost. Približno pred petimi leti sem jo končal. Pred letom dni pa sem prišel v Skofjo Loko. Služiti vojaški rok, kajpada. Že prve dni sem se odlično vključil v vzoren vojaški kolektiv. Začel sem sodelovati v raznih sekcijah: predvsem seveda v likovni. Že dober mesec po tistem, ko sem oblekel vojaško suknjo, sem si v glavo vcepil in zabil idejo, da moram izdelati skulpturo — kip — narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca, po katerem nosi ime naša vojašnica. Začel sem se seznanjati z njegovo življenjsko potjo, z njegovim revolucionarnim delom pred vojno in med vojno. Na vojno sem imel tudi precej fotografskega gradiva. Pa še prijatelji Jožeta Gregorčiča, njegovi soborci z Jesenic, ki so me obiskovali, so mi povedali marsikatero podrobno iz njegovega življenja. Tako sem vse bolj spoznaval junaška dejanja Jožeta Gregorčiča!«

Ideja je v začetku letošnjega leta dobivala vse bolj dokončne oblike. Predrag je bil vse bolj prepričan, da bo uspel, da mora uspeti. Prav to prepričanje pa je živelo tudi v njegovih prijateljih, vojaki, ki so bili povezani v trden vojaški kolektiv. In tudi starešine so dali Predragu vso podporo.

»S samim delom na spomeniku sem začel konec januarja letošnjega leta,« je pripovedoval mladi beograjski kipar. »Prijatelji so si z zanimanjem ogledovali nastajajoče delo. Prav tako tudi starešine! Moram pa priznati, da sem ustvarjal nekoliko s strahom. Saj veste, moral sem opravičiti zaupanje. Prvih sem se poglobil v vojno tematiko. Prvih sem upodabljal lik narodnega heroja. Pred tem se že imel pet samostojnih razstav, izdelal sem že več deset skulptur, sodeloval sem na simpoziju kiparjev v Bihacu v Bosni in Hercegovini.«

In Predrag je, zdaj že lahko z gotovostjo trdimo, uspel. Ideja, ki je med starešinami in vojaki v vojašnici Jožeta Gregorčiča v Skofji Loki zorela že nekaj let, je zdaj uresničena. Predragu je v letošnjem letu pri delu pomagal ves kolektiv. Z delom talentiranega mladega beograjskega kiparja pa so zdaj tudi vsi zadovoljni. Zadovoljni so vojaki in starešine iz skofješke vojašnice, zadovoljni so na organizaciji ZZB NOV na Jesenicah... Svojega uspeha pa se iskreno veseli tudi Predrag.

Skulptura Jožeta Gregorčiča je izdelana iz litega belega betona. Visoka je 255 centimetrov, široka 135 in dolga 110 centimetrov. Kip znanega slovenskega revolucionarja je postavljen v parku med stavbami vojašnice, nedaleč od spominskega muzeja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca.

J. Govekar

Članek o spomeniku Jožetu Gregorčiču in kiparju Predragu Gradjaninu. Foto Glas, 31. 10. 1975, str. 16.

Spomenik Jožetu Gregorčiču v Škofji Loki. Foto avtor.

Obnova spomenika Jožeta Gregorčiča v Škofji Loki leta 2012. Foto delo.si.

Kipar Aleksandar Mančić med ustvarjanjem doprsnega kipa Mirka Bračiča. Foto M. Glavonjić, Dolenjski list, 22. 9. 1977, str. 5.

Spomenik Josipu Brozu Titu v Mariboru. Foto avtor.

Doprsni kip Dušana Kvedra na Ptujju ob odkritju. Foto OM, Tednik, 16. 7. 1981, str. 1.

Kip Dušana Kvedra na Ptujju. Foto Kamra.

Spomenik pohorskim partizanom v Slovenski Bistrici. Foto Drago Selinšek.

Trije spomeniki v celjski vojašnici. Foto Andrej Kresnik.